

DARKO TANASKOVIĆ

»AUTOBIOGRAFIJA« USAME IBN MUNKIZA — JEDINSTVENI
JEZIČKI SPOMENIK*

S k r a ć e n i c e

- EI¹ = Encyclopédie de l'Islam, Leyde, 1913—1942.
EI² = Encyclopédie de l'Islam, Leyde—Paris, 1954 (u toku iz-
laženja).
GGA = Göttingische Gelehrte Anzeigen.
JA = Journal Asiatique.
JAOS = Journal of the American Oriental Society.
JRAS = Journal of the Royal Asiatic Society.
MGMN = Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Natur-
wissenschaften.
OLZ = Orientalistische Literaturzeitung.
OMO = Oesterreichische Monatsschrift für den Orient.
PKJIF = Prilozi za Književnost, Jezik, Istoriju i Folklor.
REI = Revue des Études Islamiques.
ROL = Revue de l'Orient Latin.
RQH = Revue des Questions Historiques.
ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesell-
schaft.
WZKM = Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.

* U osnovi ovoga rada leži ma-
gisterska teza odbranjena na Filo-
loškom fakultetu u Beogradu 1972.
godine pred komisijom koju su sa-
činjavali dr Marija Đukanović,
dr Ljubinka Rajković i dr Slavo-
ljub Đinđić. Članovima komisije
zahvaljujem na čitavom nizu kori-
snih primedaba i sugestija koje sam
imao u vidu prilikom pripremanja

rada za štampu. Takođe izražavam
veliku zahvalnost dr Dušanki Boja-
nić-Lukač, dr Momčilu Saviću,
dr Aleksandru Popoviću i Srđanu
Jankoviću, koji su se ljubazno oda-
zvali molbi da pročitaju rukopis u
celini. Njihova vredna zapažanja
bila su neobično korisna pri konač-
nom uobličavanju teksta.

VREME, PISAC I DELO

U severnoj Siriji, na mestu gde nemirna reka Oront (arapsko ime al-'Āṣī — »buntovnik«) skrećući naglo obrazuje od svojih obala gotovo ostrvo, zapljuskujući ih sa tri strane, vidljive su i danas ruševine drevne tvrđave Šajzara (Šayzar), poznate još iz faraonskih vremena. Tokom dugog razdoblja arapske dominacije u Siriji ovo se mesto pominje, od stihova kralja predislamskih pesnika Imrulkajsa (Imru' ul-Qays) pa sve do krstaških ratova. Kao značajna strategijska tačka, bilo je stalna meta napada raznih osvajača, pre svega Vizantinaca. Od sredine XI veka utvrđenje je pripadalo arapskom plemićkom rodu Benu Munkiz (Banū Munqid), u čijem se krilu 1095. godine rodio Usama ibn Munkiz (Usāma ibn Munqid), njegov svakako najpoznatiji predstavnik. Vreme rođenja Usame ibn Munkiza poklapa se sa početkom I krstaškog rata, a život njegov odvijao se tokom burnih decenija koje je proživeo islamski svet u sukobu sa oslobodiocima Hristovog groba. Poslednje godine je dugovečni emir Usama proveo u predvečerje konačne pobedonosne Saladinove svete vojne protiv krstaša. Preminuo je u Damasku 1188. godine, završivši tako jedan od najuzbudljivijih životnih puteva koje poznaje srednjovekovna arapska istorija. S obzirom na to da je o vremenu i prilikama kroz koje je prošao Usama, a i o njemu samome s biografskog stanovišta, pisano opširno i mnogo, a pošto je zadatak ovoga rada pokušaj analize jezičke strane njegove najznačajnije knjige, ukazaćemo samo na neke osnovne i bitne činioce, i to pre svega na one koji su imali određenog uticaja na kulturno i jezičko stanje epohe.¹

Usamin savremeni islamski svet odlikuje se nepostojanjem jače centralne vlasti i već vrlo razvijenim feudalnim odnosima sa jakim građanskim slojem trgovaca i zanatlija, uz znatan i uvek prisutan uticaj »uleme« i verskih bratstava. Fatimidski halifat u Egiptu nalazi se na izdisaju, bagdadski već odavno nema veći značaj, bar ne svetovni, a seldžučka državna organizacija sve više gubi vlast nad samostalnim emirima i atabegovima. Gotovo svaki grad ili

¹ Iz obimne naučne literature o krstaškim ratovima izdvojili bismo, pored već klasičnih Ransimenovih studija (Runciman 81), posebno zbog slikanja stanja u sirijskim oblastima sledeća dela: Setton 85; Stevenson 89; Cahen 20; Hitti 49. Među brojnim radovima koji govore o Usami i u vezi sa njim o odnosima njegovog vremena posebnu pažnju privlače Carra de Vaux 24;

Крчковский 57; Беляев 9. Naj-svestranije i najopširnije Usamom se bavi H. Derenburg (Derembourg 27), ali je njegovo delo isuviše razvučeno i u mnogo čemu prevaziđeno (cf. Huart 50). Za detaljnije bibliografske podatke o razdoblju krstaških ratova u vezi sa islamskim svetom cf. Sauvaget—Cahen 83, pp. 155—172.

utvrđenje postaje država za sebe pod upravom mesne vlastele. Nadiranje krstaša donelo je još jednog novog neprijatelja zavađenim muslimanskim samodršcima, a nikako ne i zajedničkog neprijatelja, bar zadugo ne. Krstaši obrazuju svoje države i kneževstva, uglavnom uz obalu mora, dok prostrano zaleđe ostaje muslimansko. Pored već odomaćenih turskih emira, pojavljuje se tako i jedan sasvim novi etnički elemenat, što u Siriji, oduvek izloženoj snažnom persijskom i vizantijskom uticaju, nije bilo bez šireg značaja u kulturnom, verskom, pa i jezičkom pogledu. Zapadnjaci i domaće stanovništvo počinju kroz borbe i primirja sve više da upoznaju jedni druge, obostrano se pri tome obogaćujući. Susret dva sveta, Istoka i Zapada, suštinski, dakle, nije doneo neke bitnije izmene i nije uticao na način života muslimanskog plemstva, jer je reč o dva u osnovi slična shvatanja sveta, gde je dominiralo riterstvo, pljačka i lov. Tek će osnaženi mosulski atabegovi, Zengi (Zankī) i naročito Nurudin (Nūruddīn), stvoriti širi front borbe protiv krstaša da bi sa Saladinom počelo nastupanje islamskih snaga, ujedinjenih ponovo posle dugo vremena.

Rođen kao sin gospodara Šajzara, Usama je od najmlađih dana vaspitavan u viteškom duhu svog vremena, a čitav mu je život protekao u ratovanju, lovu i posećivanju dvorova tadašnjih vlastodržaca. Posle očeve smrti, biva prinuđen da napusti Šajzar i tada, zapravo, počinje njegovo nesmirano seljakanje iz grada u grad, sa dvora na dvor, uvek u sedlu, sred najžešćih okršaja, u diplomatskim misijama.

On prvo odlazi u službu mosulskog atabega Zengija, gde ostaje nekoliko godina, zatim je u Damasku kod Burida, a onda u Egiptu na fatimidskom dvoru, gde njegovo učešće u bunama, zaverama i prevratima nije bilo beznačajno (1144—1154. god.). Posle napuštanja nesigurnog egipatskog tla, Usama je ponovo u Damasku, gde sada vlada Zengijev sin Nurudin, s kojim već vremešni emir učestvuje u svojim poslednjim ratničkim pohodima. U međuvremenu strašan zemljotres (1157. god.) razara Šajzar, čije ruševine postaju grobnica većine Usaminih bliskih rođaka. Narednih deset godina on provodi u miru i književnom radu, povukavši se u Hisn Kajfu (Hisn Kayfa), u prijatno podneblje Dijarbekira. Svoj poslednji bljesak doživljava Usama kada ga veliki Saladin poziva na svoj dvor, gde se već nalazio na visokom položaju emirov sin Murhaf (Murhaf). Okružen poštovanjem i ljubavlju, u Damasku, gradu koji je smatrao svojim drugim zavičajem, Usama umire 1188. godine, ostavivši uspomenu o svom dugom i zanimljivom životu. Sigurno je, međutim, da ta uspomena ne bi stigla do nas, da Usama, pored toga što je bio vitez prvoga reda, nije bio i izuzetno značajan književnik. Koliko je drugogovao s kopljem, toliko je bio privržen i peru, a nema nikakve sumnje u to da mu je baš ova druga ljubav posle smrti donela ugled i slavu. Kako su godine odmicala, sve manje se spominjao ratnik, a sve više književnik.

Dobivši u mladosti solidno gramatičko, kao i književno obrazovanje,² posедуjući izvanrednu moć zapažanja i gajeći izuzetnu naklonost prema knjizi, Usama nije propuštao ni jedan značajan trenutak svoga života, a da ga ne ukrasi prigodnim stihom ili pokukom. Pisanju se posvetio, uglavnom, tokom mirnih godina provedenih u Hisn Kajfi, odviše star za rat, ali još uvek oštra uma i živa duha. Ostavio je iza sebe značajno književno nasleđe, a neka su nam njegova dela poznata samo po naslovima i podacima koje o njima daju drugi pisci. Međutim, i onaj deo njegovih spisa, koji je stigao do naših dana, dovoljan je da ga prikaže kao osobenog i vrlo raznovrsnog književnika. Najpoznatije, a i najvrednije mu je delo *Kitāb al-ʿitibār*, svojevrsna autobiografija,³ čijim će se jezičkim svojstvima ovaj rad, pre svega, baviti. To, u stvari, nije autobiografija u pravom smislu reči, već bi se pre mogla nazvati knjiga »uspomena« ili »sećanja«, gde Usama živo i zanimljivo, ali, uglavnom, bez reda i čvršćih merila, priča događaje iz svog dugog života, sa željom da pouči, ukaže na razne čudnovate događaje koji se dešavaju Alahovom voljom i da istakne vrednost hrabrosti, naravno, pre svega, sopstvene i svojih saboraca. Knjiga je utoliko zanimljivija što je poznato da memoarska dela, za razliku od biografskih, u arapskoj književnosti ne zauzimaju značajnije mesto i razmerno su malobrojna.⁴ Kako je Usama bio učesnik i živi svedok mnogih odsudnih događaja svoje epohe, sasvim je jasno da njegove uspomene imaju neocenjivu vrednost za političku istoriju, a još više za istoriju civilizacije. Naime, uz putopisca Ibn Džubejra (Ibn Ćubayr, 1145—1217), Usama jedini daje one toliko neophodne podatke o svakodnevnom životu svoga vremena, koje ne nalazimo u dragoce-nim, ali suvoparnim izveštajima istoričara i hroničara razdoblja

² Usama u *Autobiografiji* daje izvesne podatke o svom školovanju, a nešto se može saznati iz pisanja njegovih biografa. Kao i većina plemićkih sinova, Usama se obrazovao privatno, pod rukovodstvom poznatih profesora toga doba. Učio je venske nauke (Kurʿān, hadis), kaligrafiju, književne discipline i više od deset godina gramatiku kod at-Ṭalayṭulija, za koga tvrde da je bio »Sibawayhi svog vremena« (cf. Derenbourg 27, p. 52). Svi biografi ističu veliku Usaminu učenost, a ad-Dahabī (*Tārīh al-Islām*, prema Derenbourg 27, p. 595) prenosi kazivanje al-Hāfiẓ Abū Saʿd as-Samʿānija o tome da je Usama po sopstvenim rečima znao više od 20.000 distiha predislamske poezije napamet. Taj broj je, naravno, preteran, ali jasno pokazuje kakav je

ugled uživao Usama kao poznavalac književnosti. Njegova dela posvećena književnim temama potvrđuju opravdanost tog uvažavanja (cf., npr., *Lubāb al-Ādāb*, izd. A. M. Šākir, Kairo, 1935; *Kitāb al-Manāzil wa ad-Diyār*, izd. Muṣṭafā Ḥiğāzī, Kairo, 1968).

³ *Kitāb al-ʿitibār* bi bilo najbolje prevesti *Knjiga naravoučenija* ili *Knjiga poukâ*, ali će delo u daljem toku izlaganja biti, radi jednostavnosti, navodeno kao *Autobiografija*, ikako je, uostalom, i uobičajeno. Montgomery je sažeto i jasno odredo sadržaj Usamine knjige kao »exemplification (iʿtibār) of the strange ways of Providence in human life« (Montgomery 69).

⁴ Cf. Rosenthal 79; Đukanović 31, pp. 3—4.

krstaških ratova (cf. Крачковский 56, p. 307). Osobitu vrednost imaju njegova zapažanja o krstašima, koje on, kao i svi njegovi savremenici i sunarodnici, zove »Franki« (arapski al-Ifranġ ili al-Firanġ).⁵ Ne treba posebno isticati da su Usamini sudovi o njima u najvećem broju slučaja nepovoljni, a naročito mu smeta njihov primitivizam i sirovost. Zapaža se, ipak, da on u svoje ocene ne unosi ni malo verskog fanatizma i nepomirljive mržnje, tako da neprijateljima (povremeno i prijateljima) priznaje izvesne odlike, a pre svega hrabrost. Iz Usaminih sećanja može se dobiti gotovo celovita slika života arapskog viteza toga doba, a i steći uvid u položaj ostalih društvenih slojeva, u stanje na dvorovima, način ratovanja, vojnu opremu, opsadnu tehniku, moralna shvatanja i slično. Takva raznovrsnost i obilje građe, kakva se inače retko nalazi i mukotrпно sakuplja, nisu promakli naučnicima najraznovrsnijih struka. Istoričari, pre svih, a zatim i drugi, počeli su se koristiti tim neočekivanim i neiscrpnim izvorom znanja, tako da danas nema ni jednog većeg i šireg zahvata u ma koju oblast društvenog života prvog veka krstaških ratova koji u sebe ne uključuje dragocene Usamine pouke. Kara de Vo (Carra de Vaux 24), Kračkovski (Крачковский 57), Kovalski (Kowalski 55), Gabrijeli (Gabrieli 41, pp. 70—81) i mnogi drugi uočili su i istakli tu stranu vrednosti Usamine *Autobiografije*, ne zanemarujući pri tome ni njen književni značaj. On bi se, pre svega, sastojao u živom i nesputanom načinu kazivanja, u sposobnosti za uočavanje zanimljivih i živopisnih pojedinosti i u njihovom vernom prikazivanju, kao i u izrazitom, gotovo začuđujućem smislu za humor koji prosto zapljuskuje neposrednošću i svežinom. Navedenim osobinama, sagledanim prvenstveno u *Autobiografiji*, Usama je i ušao u istoriju arapske književnosti, dok su druga njegova dela ostala nešto po strani, iako su svojevremeno među emirovim sunarodnicima bila prilično cenjena.⁶ Jedan deo tih radova još je u rukopisima, ali su neki tokom poslednjih decenija doživeli kritička izdanja, tako da sada postoje svi uslovi da se književni značaj čitavog Usaminog opusa celovitije sagleda i oceni, uz puno uvažavanje svih specifičnosti arapske književnosti, a posebno vremena u kome je pisac živeo i stvarao. Mišljenja koja su povremeno u tom smislu iznošena ne mogu se smatrati dovoljnim, mada su neka od njih dragocena i svakako treba da posluže kao osnova za nova vrednovanja. Dotle, Usama ostaje i dalje pisac najčjuvenije i najzanimljivije autobiografije u arapskoj književnosti.

⁵ O ovom nazivu v. EI², s. v. *Ifranġ*. Usama znatno češće se koristi oblikom *Ifranġ* (u odnosu otprilike 4:1), a odnosni pridev (*nisba*) glasi isključivo *Ifranġi*.

⁶ Podaci o ostalim Usaminim delima mogu se naći u Brockelmann

16, I, 2, pp. 319—320, Supplementband I, pp. 552—553; EI¹, s. v. *Usāma*; Derenbourg 27, pp. 330—338, 499—562; Husayn 51, pp. 93—102; Hitti 48, pp. tj. 21—22; Крачковский 58, pp. 1—18.

RUKOPIS I IZDANJA TEKSTA AUTOBIOGRAFIJE

Usamina sećanja sačuvana su samo u jednom, i to nepotpunom rukopisu, koji je u biblioteci madridskog Eskorijala sasvim slučajno pronašao francuski orijentalista Hartvig Derenburg. Sakupivši listove rukopisa rasute po raznim sveskama, Derenburg je ustanovio da je ovaj rukopis, nažalost, nepotpun, tj. da se prvi 21 list izgubio. Preostalih 67 je složio, proučio i izdao 1866. g. (Derenbourg 73). Derenburgov posao nije bio nimalo lak. Pre svega, sputavala ga je okrnjenost rukopisa, a još više to što se radilo o jedinom poznatom primenku, što je isključivalo mogućnost upoređivanja. Iz istog razloga pravo kritičko izdanje Usamine *Autobiografije*, zasnovano na poređenju rukopisnih varijanata, zapravo i ne postoji. Posebne teškoće i zamke nametalo je gotovo potpuno odsustvo dijakritičkih tačaka i uopšte prilično nemaran odnos prepisivača prema izvesnim pravopisnim pravilima. Sam Derenburg je stil pisanja ocenio kao »istovremeno nemaran i elegantan, bez magrepske težine, s ljupkošću istočne kaligrafije« (cf. Derenbourg 73, p. IX). Sigurno je, međutim, da mu je nemarnost zadala više muke no što mu je ljupkost donela uživanja. Na osnovu kolofona na kraju knjige Derenburg je zaključio da rukopis potiče iz 1213. godine (Derenbourg 73, p. X) i da je ispisan rukom Usaminog sina Murhafa, dvadeset šest godina posle piščeve smrti. Kasnije se pokazalo da Derenburgovo datiranje nije pouzdano, a da je pomenuti kolofon verovatno dodao anonimni prepisivač (cf. Landberg 60).

Pojava teksta *Autobiografije* izazvala je veliko interesovanje među orijentalistima. Oni su Usamino delo jednodušno ocenili kao izuzetno zanimljivo i nesvakidašnje. Brojni prikazi iz pera najčuvanijih arabista toga doba odali su zasluženo priznanje izdavaču teksta Derenburgu, ali istovremeno izneli ne mali broj primedaba, ispravki i sugestija, čime je učinjen ogroman korak napred u pravcu pravilnog tumačenja Usaminih uspomena. Ako se jednim pogledom obuhvate svi prikazi i mišljenja najpozvanijih stručnjaka o Derenburgovom izdanju *Autobiografije*, postaje očevidno da ono, kao prvo i silom prilika rađeno na osnovu samo jednog rukopisa, nije bilo bez ozbiljnih mana, i pored neospornih vrednosti koje ima. I suviše je mesta ostalo nejasno i nerazumljivo, od kojih su pomenuti prikazi veliki deo razjasnili. Osećala se, ipak, potreba za novim, savremenijim izdanjem koje će, pre svega, povesti više računa o specifičnostima jezika *Autobiografije*.

To novo izdanje pripremio je poznati arabista i istoričar Filip Hiti posle napornog i temeljnog rada na studiji eskorijalskog rukopisa i ono se pojavilo 1930. godine (Hitti 100). U Hitijevom izdanju *Autobiografija* je podnaslovima podeljena na manje delove koji obuhvataju tematske celine, kao što su, npr., »Borbe sa Francima«, »Priče iz lova« i sl. Sam tekst je, u odnosu na Derenburgovo izdanje, znatno popravljen, izmenjen i sigurnije protumačen. Broj

nejasnih i zagonetnih mesta sveden je na neznatnu meru. Kao rođeni Libanac, Hiti je ispoljio veliku veštinu u otkrivanju dijalekatskih oblika reči i izraza, kao i izvanredan sluh za živi, govorni jezik kojim je najveći deo *Autobiografije* pisan ili, što je verovatnije, diktiran. Pored toga, njemu su na raspolaganju stajali bogati naučni rezultati više od pola veka snažnog razvoja orijentalistike i drugih nauka, tako da je prirodno što je njegovo izdanje savremenije i tačnije. Veliki posao obavili su brojni ugledni kritičari Derenburgovog izdanja, što, naravno, ne umanjuje Hitijeve zasluge. Vrednost njegovog izdanja je priznata i ono se zaista za duži niz godina može smatrati konačnim.⁷ Jedino bi pronalazak još nekog rukopisa *Autobiografije*, što ne treba isključiti, mogao da unese bitnije promene.

MOGUĆNOSTI I SMISAO JEZIČKE OBRADE TEKSTA AUTOBIOGRAFIJE

Jedna od značajnih prednosti Hitijevog izdanja arapskog teksta u odnosu na Derenburgovo je to što je pouzdanim utvrđivanjem nekih ključnih osobina autorovog jezika i stila omogućeno sigurnije pristupanje njegovom delu sa lingvističkog stanovišta.

Već i na osnovu prvog izdanja pojedini orijentalisti su uspeli da suštinski pravilno sagledaju čisto jezički značaj *Autobiografije*. U tom pogledu posebno su zanimljiva mišljenja Neldekea (Nöldeke 72, pp. 240—244), Golcijera (Goldziher 44, pp. 78—79) i Velhauzena (Wellhausen 106, pp. 1609—1610), koji su jednodušni u uverenju da je Usama, svesno napustivši u pričanju svojih uspomena stroga pravila klasičnog jezika, pružio savremenoj arabistici jezički spomenik neprocenjive vrednosti i retke autentičnosti. Golcijer kaže, npr.: »Kako u oblicima reči, tako i u sintaksičkim povezivanjima, on slobodno prelazi preko ograda jezičkih zakonitosti« (Goldziher 44, p. 78), a Velhauzen ističe da je Usamin neusiljeni stil »za nas, u stvari, pre vrlina nego mana« (Wellhausen 106, p. 1609). Ovakvim se gledištima pridružuje i šire ih razrađuje sam izdavač novog arapskog teksta, Hiti, u predgovoru svom izdanju (Ḥitti 48). To je, zapravo, prvi pokušaj nešto sistematičnijeg razmatranja osobina jezika i stila *Autobiografije*. Hiti se zalaže za to da pribegavanje živom govornom jeziku u jednom delu kakvo predstavljaju Usamina sećanja ukazuje na zdrav ukus i ispravan stav autora. Greške koje je mogao da počini prepisivač i kojih ima priličan broj treba odvajati od celokupnog stila i načina izražavanja koji delu daju sasvim poseban pečat i, bez ikakve sumnje, pripadaju piscu. Američki orijentalista takođe smatra da je knjiga najverovatnije diktirana, a ne pisana, što se čini sasvim prihvatljivim s obzirom na piščevu starost i izvesne stilske karakteristike. Podvlačeći značaj

⁷ Cf. Björkman 12; Bajraktarević 6.

ovog spomenika za izučavanje osobina govornog jezika Usaminog doba i izvesnih opštih zakonitosti razvoja arapskog jezika, Hiti u vidu kraćeg pregleda ukazuje na najbitnije fonetske, morfološke, sintaksičke i leksičke pojave sa stranica *Autobiografije*. Hitijevim izdanjem teksta i ovim njegovim uvodnim napomenama stvoreni su neophodni uslovi za pristupanje pomnijoj jezičkoj analizi tog jedinstvenog dela arapske književnosti.

Mogućnosti takvog izučavanja su veoma široke, a podaci koje delo nudi raznovrsni i dragoceni. Od posebnog su značaja oni, a ti su i najbrojniji, koji nas upoznaju sa stvarnim jezičkim stanjem u Siriji Usaminog vremena. Njihova vrednost izvire iz jedinstvenosti, jer malo je izvora za upoznavanje istorijskog razvoja arapskog govornog izraza. Jedini način da se u neprekinutoj liniji osvetle postepene promene koje su dovele do današnjeg jezičkog stanja u arapskom svetu sastoji se u uspostavljanju i učvršćivanju mreže sinhronih odnosa za svaku pojedinu fazu ili razdoblje. Tek će nam vertikalni presek takvih ravni dati odgovore na izvesna posebna, izdvojena pitanja evolucije oblika arapskog govornog jezika. Za sada, pouzdanih obaveštenja o tom razvoju nema, jer, kao što je poznato, Arapi se nikada nisu bavili izučavanjem svog svakodnevnog jezika. Neprikosnoveni položaj klasičnog arapskog jezika, za koji su večni uzor ostali divani predislamskih beduinskih pesnika i stil Kur'ana, uslovio je potpuno potiskivanje svih govornih i dijalekatskih oblika iz gramatičke literature. Mada su se u stvarnosti još veoma davno pojedini govorni elementi uvukli u upotrebu, čak i u pisanom jeziku, kako to jasno pokazuje Fik u svojoj epohalnoj studiji o istoriji arapskog jezika i stila (Fück 40), arapski gramatičari i filolozi su čitavu istoriju svoje discipline pretvorili u žestoku bitku protiv grešaka, vulgarizama i, po njihovom mišljenju, klasičnom jeziku stranih natruha i uticaja. Uspeli su da govorni, stvarni jezik opštenja zaista vrlo retko prodre u književnost, usporili su celokupno jezičko kretanje, ali ga, naravno, nisu mogli zaustaviti. Iako su u pojedinim oblastima, naročito artikulatornoj fonetici i formalnoj, pa i funkcionalnoj deskripciji obimne građe klasičnog jezika postigli uspehe i danas dostojne poštovanja, potpuno odsustvo svesti o neminovnosti jezičkog razvoja učinilo je da nam arapski gramatičari pružaju zaista neznatnu pomoć u proučavanju razvitka govornog jezika i dijalekata arapskog govornog područja. Jedino nam ilustracije o najčešćim greškama i lošim konstrukcijama koje gramatičari daju na stranicama svojih rasprava, a zatim ih neumorno ispravljaju, pružaju izvesnu građu, ali na osnovu nje se teško može stvoriti celovitija slika.⁸

Može se, stoga, reći da je govorni jezik u svom razvoju prosto zaobišao klasični, postojao istovremeno sa njim, napredovao brže

⁸ Jedino delo koje celovitije obrađuje istorijski razvoj klasičnog arapskog jezika je već pomenuta

Fikova studija (Fück 40). U njoj je sakupljen ogroman materijal, uglavnom iz arapskih izvora.

u svim pravcima, da bi se u svoj svojoj dijalekatskoj raznovrsnosti od druge polovine XIX veka počeo pojavljivati u radovima evropskih orijentalista. Takva zanimljiva situacija, uz neke sasvim praktične potrebe, izazvala je ogromno interesovanje za arapsku dijalektologiju koja je do danas učinila vidan napredak.

Pitanju arapske diglosije posvećuju se širom sveta ozbiljni naučni radovi, od kojih mnogi pokušavaju da proniknu u budućnost odnosa arapskog književnog jezika i dijalekata, pri čemu dijalekat nije ništa drugo do govorni jezik određene uže ili šire oblasti. Zapaža se sasvim spontano stvaranje književnog jezika novog tipa. On više nije nedostupan za pojedine dijalekatske uticaje, postaje življi i pokretljiviji, što mu omogućava izvesno dejstvo na govorne navike, dejstvo koje u najširim slojevima klasični jezik nikada nije imao. Sve se češće čuju novi nazivi, »savremeni književni arapski jezik«, »standardni arapski«, »moderni arapski« itd.

Ubrzani društveni i kulturni preobražaj, čvršći dodir sa svetom i stranim velikim svetskim jezicima, svest o tragičnom istorijskom, naučnom i tehnološkom zaostajanju, sve je to, i pored snažnih otpora i tvrdokornih zabluda, učinilo svoje. Pri takvom stanju potrebno je rasvetljavanje prave prirode i istorijata odnosa između arapskog književnog i govornog jezika, u čemu ne malu pomoć pružaju književna dela, kao što je Usamino. Takvih je ostvarenja, na žalost, malo. Zaključujući poglavlje pod naslovom »Seldžučka epoha«, Fik u svojoj već više puta pominjanoj knjizi, pošto se ukratko osvrnuo i na Usamine uspomene, zaključuje sledeće: »Na taj način, jezik svakog pisca ove pozne epohe predstavlja problem za sebe i biće potrebno još mnogo istraživanja dok nam sve pojedinosti ne budu osvetljene« (Fück 40, p. 191).

Očigledno je da Usamina *Autobiografija* neke od takvih pojedinosti može da osvetli. Naime, i pored sve raznovrsnosti savremenih dijalekata arapskog sveta i njihove međusobne udaljenosti, uočene su i neke opšte zakonitosti u razvoju, koje nikako nisu za zanemarivanje. Prodiranje u starije stadijume razvitka govornog arapskog jezika ima stoga i šire teorijsko značenje na planu semiotike, pa i opšte lingvistike, pored izuzetne dragocenosti za arabistiku. *Autobiografija* nam takvo poniranje do izvesne mere omogućuje, jer veliki broj pokazatelja upućuje na to da je Usamin jezik u mnogim pojedinostima čisti narodni govor, čija je bliska veza sa današnjim jezikom Sirije više puta isticana.

Potpuni opis jezika *Autobiografije* zahtevao bi znatno širu studiju od obima u kojem je ovaj rad zamišljen, mada se mora istaći da bi jedan poduhvat te vrste bio veoma poželjan. Na narednim će stranicama biti razmotrene one specifičnosti Usaminog jezika koje ga u najvećoj meri odvajaju od uobičajenog načina pisanja, a istovremeno najviše približavaju govornom izrazu.⁹

⁹ Odabrane su one pojave u Usaminom jeziku koje se provlače kroz

čitav tekst *Autobiografije*, a pored toga imaju izvestan širi značaj za

JEZIČKE OSOBENOSTI AUTOBIOGRAFIJE

I — Fonologija

Osobina arapskog pisma i načina pisanja da se (sem u nekim slučajevima) vokali ne obeležavaju, a uz to postojanje samo tri znaka za označavanje samoglasničkih vrednosti, učinila je nedostupnim čitavo jedno značajno polje fonologije. O vokalskim promenama, stoga, nije moguće donositi sudove, mada je, s druge strane, poznato da je baš to oblast u kojoj se odnosi najbrže menjaju. Stanje u savremenim dijalektima to potvrđuje. Znatno povećavanje broja samoglasničkih fonema i njihovih realizacija sigurno je rezultat dugog istorijskog razvoja koji je u pojedinostima i etapama za sada uglavnom nepoznat. Pored navedenog svojstva, arapsko pismo je, kao i svako drugo pismo, uostalom, nepogodno za beleženje glasovnih promena koje se u jeziku događaju, pa u tom pogledu igra izvesnu konzervativnu ulogu, u čemu ima i dobrih strana. Pisac, čak, iako je u izgovoru svestan neke promene, napisao je reč onako kako je navikao da je piše i kako pravopisna pravila nalažu, pogotovo ako je gramatički obrazovan, a Usama je to, van svake sumnje, bio.

Značajnije fonološke podatke dobijamo jedino u pogledu položaja »hamze« (arapski: hamza) u jeziku Usaminog doba. Ovaj laringalni okluziv zauzima uopšte sasvim posebno mesto u arapskom jeziku kako klasičnom, tako i modernom. On je, naime, još u vreme stvaranja islama u pojedinim krajevima arapskog sveta bio izgubio svoju konsonantsku vrednost, što je kasnije izazvalo veliki broj teškoća u njegovom beleženju i stvaranje čitavog niza posebnih pravila u tom smislu. Nezgoda je, zapravo, bila u tome što se hamza po svemu sudeći nije izgovarala baš u Hidžazu, tako da je to automatski postalo osobina svete knjige, Kur'ana. Iz kasnijeg umetanja hamze prema izgovoru koji je usvojen kao norma za klasični jezik, praćenog željom da se sveti tekst pri tome ne izmeni, nastala su pravopisna pravila u vezi sa hamzom.

U govornom jeziku ovaj glas je, međutim, i dalje gubio konsonantsku vrednost ispoljavajući veliku nestabilnost i sklonost ka najraznovrsnijim promenama, od ublažavanja (ar. *taħffif*), preko zamene drugim fonemama (ar. *badal*), do potpunog nestajanja (ar. *ħadf*). U savremenim istočnim arapskim govorima hamza je, iako oslabljena, i dalje fonema u fonološkom značenju reči, značajan element konsonantskog sistema, dok je u dijalektima Magreba tu ulogu, tako reći, potpuno izgubila (cf. Cantineau 21, p. 84).

arapsku lingvistiku. Njima nisu ni izbliza iscrpene sve mogućnosti koje pruža Usamin tekst za izučavanje. Pri navođenju svakog pojedinog primera prethodnim brojem je

označena stranica *Autobiografije* na kojoj se primer nalazi. Korišćeno je Hitijevo izdanje teksta (*Usamah* 100).

U jeziku *Autobiografije* zapažaju se gotovo svi tipovi promena kojima je hamza izložena. Na neke od njih ukazao je Hiti u svom predgovoru izdanju teksta (cf. *Ḥittī* 48, p. ḡḡ tj. 34), a brojne slučajeve je zabeležio i de Landberg (cf. Landberg 60).

Hamza prelazi u »y« kao treći radikal hamziranih glagolskih osnova (vrlo često), tako da ti glagoli dobijaju oblik krnjih glagola sa »y« kao trećim korenskim suglasnikom:

(95)	hannayā-hu	umesto	hannaā-hu
(46)	ḥabbayta-hu	umesto	ḥabba'ta-hu
(46)	muḥabba ⁿ	umesto	muḥabba' ^{an}
(9)	iḥtabā	umesto	iḥtaba'a

Hamza takođe prelazi u »y« iza dugog »ā« u obliku fā'il^{um}, tako da dolazi do obrazovanja grupe »ay« koja je nestabilna i podložna daljim promenama u govoru. Karakteristični primer koji će biti naveden zapazili su i de Landberg (Landberg 60, p. 13) i Hiti (*Ḥittī* 48, p. ḡḡ tj. 34):

- (73, 74...) ḥayṭ umesto ḥā'iṭ

Do menjanja završne hamze vokalizovane samoglasnikom »u« u dugo »ā« dolazi u oblicima elativa:

- (26) 'ardā umesto 'arda^u

Početna hamza prelazi ponekada u »w«, što je prilično retka pojava, a sreće se i u savremenim istočnim arapskim govorima (cf. Cantineau 21, p. 84):

- (173) warrahū umesto 'arrahū

Ispred dugog vokala »ā« hamza pokazuje tendenciju prelaznja u »w«:

- (133) mawākīli-him umesto maākīli-him

Iza dugog vokala »ī« hamza prelazi u »y«. Ovo »y« se ponekada udvaja:¹⁰

- (212) yaḡiyu-hu umesto yaḡī'u-hu

Zanimljiva je svojevrsna kompenzacija za izgublenu hamzu u oblicima IV glagolske forme od korena r'y pomoću »w«:

- (135) 'awrā-nā umesto 'arā-nā

- (205) yūrī-hi umesto yurī-hi

Nestabilnost hamze jasno se vidi u njenom potpunom nestajanju kao prefiksa četvrtе glagolske forme kod nekih šupljih glagola:

(55, 61, 90, 117...)	ḡāra	umesto	'aḡāra
(92, 162...)	ḡārū	umesto	'aḡārū
(57)	ḡirnā	umesto	'aḡirnā
(58)	ḡārat	umesto	'aḡārat
(201)	ṭārat	umesto	'aṭārat

¹⁰ Cf. Wright 107, I, p. 18.

Kao drugi korenski konsonant kod hamziranih glagola, hamza takođe često ispada, tako da ti glagoli po svom obliku postaju bliski polupravnim. Ova je pojava veoma stara i široko rasprostranjena (cf. Fleisch 38, pp. 116—117; Blachère—Demombynes 13, p. 164):

(87)	'isal	umesto	'is'al
(170)	'asalu-ka	umesto	'as'alu-ka
(171)	yasalūna-hu	umesto	yas'alūna-hu

Hamza se gubi i kao treći radikal nekih hamziranih glagola:

(183)	taharratā	umesto	taharra'atā
(216)	taharrat	umesto	taharra'at
(61)	fa-faḡat-hā	umesto	fa-faḡat'at-hā

Verovatno je da su ovi glagoli shvaćeni kao krnji, pa se shodno tome i menjaju.

Ispred dugog »ū« hamza se gubi u nekim pluralnim oblicima:

(35)	bi-l-fūs ⁱ	umesto	bi-l-fu'ūs ⁱ
(211)	al-fūs ^u	umesto	al-fu'ūs ^u
(224)	rūsū-hā	umesto	ru'ūsū-hā

U slučajevima gde starije forme sa nepromenjenom hamzom uporedo žive u književnom jeziku uz one u kojima je hamza doživela manje ili veće promene, u *Autobiografiji*, po pravilu, nalazimo ove druge:

(79 bis)	rayyis	za	ra'īs
(193)	ḡīb	za	ḡi'b
(66)	fās	za	fa's

Može se, dakle, zaključiti da u pogledu položaja hamze jezik *Autobiografije* daje vernu sliku promena koje je ova fonema pretrpela u govornom jeziku pišćevog vremena, uklapajući se pri tome u opšti razvoj na tom području. Napuštanje poštovanja konsonantske vrednosti hamze imalo je, kao što se iz navedenih primera jasno vidi, značajnih posledica za morfologiju.

O ostalim fonetskim promenama i pojavama biće reči u poglavlju posvećenom morfologiji, jer bi u protivnom često dolazilo do neizbežnih ponavljanja.

II — Morfologija

1. IMENICE

Na oblicima imenica u singularu ne zapažaju se neke značajnije promene u odnosu na klasične jezičke forme. Javlja se nekoliko dijalektizama čiji oblik privlači izvesnu pažnju. Klasično ruḡaⁿ »mlyn« glasi ruḡāt^u, gde dodavanje karakterističnog nastavka za imenice ženskog roda -at^u predstavlja dobro poznatu sklonost govornog jezika ka ujednačavanju oblika i smanjivanju njihovog broja putem analogije:

(105) ruḥāt al-ḡisrⁱ umesto ruḥā al-ḡisrⁱ

Klasično tarquwat^{un} »ključna kost« u govornom jeziku se javlja kao tarqāt^{un}:

(113) fi tarqāti-hi umesto fi tarquwati-hi

(214) kasarāt tarqāta-hu umesto tarquwata-hu

Naziv za kamen od kojeg se pravio žrvanj, iz okoline Alepa (cf. Dozy 30, II, p. 419) qūfaⁿ, kod Usame se pojavljuje bez krajnjeg alifa sa nunacijom. Ovaj lokalizam je svojevremeno predstavljao nerešivu zagonetku za Derenburga:

(113) qūf

U neodređenom akuzativu singulara opaža se tendencija odbacivanja, ili bolje, zanemarivanja padežnog nastavka -an, kako u imenica, tako i u prideva:

(93) wa ibna-hu naṣr umesto wa ibna-hu naṣr^{an}

(207) naḥwa min 'išrīn^a ḡazāl umesto ḡazāl^{an}

Navedeni primeri, kao i drugi kojima tekst obiluje, bez obzira na to potiču li od Usame ili prepisivača, jedina su materijalna potvrda zaključka da su se obeležja padežne deklinacije u govornom jeziku bila potpuno izgubila. Nestajanje tih obeležja, tzv. i'rāb-a je, međutim, iz mnogo starijih vremena bilo svojstveno arapskom kolokvijalnom izrazu, arapskim gramatičarima to je najrečitije obeležje iskvarenog načina izražavanja, a sa lingvističkog stanovišta ta pojava je u dobroj meri odredila dalji razvoj arapskih dijalekata, budući da je spoljašnje obeležje suštinskih strukturalnih promena. Osobina arapskog jezika da se kratki vokali (u ovom slučaju padežni nastavci) ne obeležavaju lišila nas je mogućnosti da na tekstu jasno vidimo do kojeg se stepena padežna fleksija u Usamino vreme bila izgubila, ali je sva prilika da se više uopšte i nije osećala. Jedna od najznačajnijih posledica takvog stanja bilo je postepeno kretanje arapskog govornog jezika od sintetičkog ka analitičkom tipu, što se u rezultatu jasno vidi pri analizi savremenih arapskih dijalekata. U oblastima nekih jezičkih odnosa to je kretanje primetno i u jeziku *Autobiografije*, o čemu će biti više reči u delu rada posvećenom sintaksi.

U oblicima duala nekih reči nalazimo novu potvrdu za građenje imenica ženskog roda nastavkom -at^{un} na osnovu analogije (slučaj kod ruḥāt^{un}):

(159) yamšī 'alā 'aṣātaynⁱ umesto 'aṣawaynⁱ

(183) 'af'ātaynⁱ umesto 'af'ayayunⁱ

(cf Landberg 60, pp. 13—14)

Sigurno je da je spontana težnja ka lakšem izgovoru odigrala presudnu ulogu u ovakvim i sličnim slučajevima.

Kod duala, koji je sve ređi u govornom jeziku, tako da se danas u dijalektima upotrebljava samo u određenom broju slučajeva (npr., parni delovi tela, mere i sl. — cf. Blachère—Demombynes 13,

p. 117; Аль-Маасарани 64, pp. 513—514), primećujemo izvesne karakteristične promene, kako morfološke, tako i sintaksičke prirode. Nominativni dualski nastavak -ānⁱ ustupa mesto jedinstvenom sufiksu -aynⁱ koji je u klasičnom jeziku oznaka dva ostala padeža, tzv. genitiva i akuzativa:

- (75) dīwānī kull^u šahr⁽ⁱⁿ⁾ dīnārayn⁽ⁱ⁾ umesto dīnārānⁱ
 (195) wa 'aynay-hā (nom.) umesto 'aynā-hā

Istovrsna pojava zapaža se i u obliku »spoljašnjeg«, »pravilnog« plurala muškog roda, gde se takođe gubi nominativni nastavak -ūn^a, pri čemu obeležje pravilnog plurala postaje sufiks -īn^a:

- (125) wa al-ḡammālīn^(a) (nom.)

- (114) yā muslimīn^(a) umesto yā muslimūn^a
 umesto al-ḡammālūn^a (cf. Landberg 60, p. 33)

Postojanje samo jednog karakterističnog morfema za oblikovanje duala i pravilnog plurala muškog roda svojstveno je gotovo svim savremenim arapskim dijalektima.

2. PRIDEVI

Pridevi u pogledu oblika ne pokazuju ništa posebno. Jedina zanimljiva osobina jezika *Autobiografije* u toj oblasti je stalna upotreba poklasičnog oblika ženskoga roda rednog broja al-'awwal^u »prvi«. Ženski rod, »prva«, trebalo bi da glasi, pošto je sam broj po formi elativ, al-'ūlā, dok se kod Usame javlja al-'awwalat^u. Ovaj oblik je, kako iznosi Rajt, vrlo čest u »kasnijim vremenima« (cf. Wright 107, I, p. 260). Gramatičari ga smatraju jednom od najtežih grešaka (cf. Fück 40, p. 175):

- (55) ka-hāli-hā al-'awwala(tⁱ)
 (88) afdala min al-ālati al-'awwala(tⁱ)
 (104) 'ahqar^u min al-'awwala(tⁱ)...
 (208) bi-l-'arnabⁱ al-'awwala(tⁱ)

3. GLAGOLI

Promene kod tzv. hamziranih glagola, tj. osnova kod kojih je jedan od radikala konsonant hamza, već su naznačene u poglavlju posvećenom fonologiji.

Konjugacija glagola s jednakim drugim i trećim radikalom odstupa od pravila klasičnog jezika.

U oblicima perfekta u kojih je treći korenski suglasnik ne-vokalizovan ne dolazi do razjednačavanja drugog i trećeg radikala:

- (72) ḥaṭ(t)nā-hu umesto ḥaṭaṭnā-hu
 (204) ḥaṭ(t)nā-hā umesto ḥaṭaṭnā-hā
 (214) daq(q)nā umesto daqaqnā

- (11) qultu: 'aiš 'antum? »Ko ste pa vi sada, rekoh im...« (sa izvesnim potcenjivanjem, sa visine)

Zamenica 'aiš se veoma često vezuje sa raznim predlozima, što je uslovalo njen dalji razvoj i promene oblika vidljive u savremenom jeziku. Ovakva se kretanja zapažaju i kod Usame:

- (160) 'anta l(i)-'aiš mā tadhul^(u)? »A zašto ti ne ulaziš?«

Evo još nekoliko primera upotrebe ove zamenice u *Autobiografiji*:

- (121) qālū: 'ay(y^u) šay⁽ⁱⁿ⁾ 'anta? »Ko si ti? rekoše...«
 (56) 'ay(y^u) šay⁽ⁱⁿ⁾ (i)sm^(u) hādā al-balad⁽ⁱ⁾? »Kako se zove ovaj grad?«
 (88) 'ay(y^u) šay⁽ⁱⁿ⁾ sabab^(u) hādā? »Šta je razlog tome?«
 (116) 'ay(y^u) šay⁽ⁱⁿ⁾ hādā ar-ra's^(u) 'indaka? »Kakva je to glava u tebe?«
 (152) 'ay(y^u) šay⁽ⁱⁿ⁾ hāğatunā 'ilā al-'askar⁽ⁱ⁾? »Šta će nam voj-ska?«

Ovde se može dodati da nekoliko izraza svojstvenih narodnom jeziku, koji se nalaze na stranicama *Autobiografije*, pokazuju reč šay^{um} »stvar«, »nešto«, u postepenom prelaženju ka sasvim redukovanom obliku »š« koji je gotovo u svim dijalektima na ovaj ili onaj način prisutan kao važan konstitutivni elemenat (cf. EI², s. v. 'Arabiyya, I, p. 595):

- (36) mā yakūn^(u) šay^(an) »Ništa se neće dogoditi«
 (133) hādā lā ya'rif^(u) šay (tj. verovatno šī) yudāwihim »Taj uopšte ne zna da ih leči« (cf. Landberg 60, p. 38)
 (181) mā 'indī šay' »Nemam ništa«

5. PREDLOZI

Jezik *Autobiografije* potvrđuje veliki značaj predloga u strukturi arapskog jezika, kako klasičnog, tako i govornog, naročito u funkciji glagolskih pozicija, gde oni, odlučujuće utičući na prirodu glagolskog značenja, moraju biti posmatrani kao neodvojivi deo samog glagola.

Zanimljivo je da se kod Usame veoma često javljaju složeni predlozi, što je prvi zapazio Velhauzen (Wellhausen 106, p. 1609). Složeni predlozi nisu strani ni klasičnom arapskom jeziku starijih epoha, ali je njihova upotreba znatno šira u kasnijim razdobljima, naročito u govornom jeziku (cf. Wright 107, II, pp. 188—190). Ovom svojom osobinom jezik *Autobiografije* nam u još jednoj oblasti pokazuje znake postepenog umnožavanja konstrukcija analitičkog tipa u govornom idiomu. Najčešći složeni predlog je min 'indī, zatim min 'alā i 'ilā 'indī. Redi su min taḥtī i 'ilā fawqī:

- (80) wa mā 'alkalū min 'indinā rağif^a hubz⁽ⁱⁿ⁾ »Ne pojedoste od našega čak ni jednu jedinu pogaču...«

- (154) ḡā'anī fāris^(un) min 'indihi »Od njega mi stiže jedan konjanik«
 (213) min 'indⁱ as-sultān⁽ⁱ⁾ »Od sultana«
 (203) qad ṭāra min 'alā yadⁱ al-bāzyār⁽ⁱ⁾ »Polete sa sokolareve ruke«
 (150) ramat nafsahā min 'alā faras⁽ⁱⁿ⁾ »Bacila se sa konja«
 (196) 'ilā 'indⁱ malikⁱ al-'ifranḡ⁽ⁱ⁾ »Franačkom kralju«
 (139) fa-haraḡa 'ilā 'indihi »Izađe pred njega«
 (110) yaqfizu 'ilā fawqⁱ 'arba'ina dirā^(an) »Može da skoči više od četrdeset lakata uvis«

O veznicima i drugim česticama biće reči u odgovarajućim delovima razmatranja sintaksičkih osobnosti Usaminog jezika, jer se zapažanja koja se o njima mogu izneti odnose isključivo na oblast njihove funkcije.

ODREĐENI ČLAN

Pitanje određenosti i neodređenosti jedna je od ključnih tačaka za pravilno razumevanje čitavog spleta najraznovrsnijih sintaksičkih odnosa. To teško pitanje, kako kaže Flajš (Fleisch 38, p. 339), do danas nije dobilo zadovoljavajuće razjašnjenje. Sličnog je mišljenja i sovjetski lingvista Gabučan, koji je u svojoj najnovijoj studiji *Teorija člana i problemi arapske sintakse* dao značajan doprinos izučavanju te zanimljive oblasti (cf. Габучан 43). Sam mehanizam funkcionisanja arapskog određenog člana 'al- veoma je jednostavan, što se, međutim, ne bi moglo nikako reći i za uočavanje zakonitosti i suštine njegove upotrebe i uloge u jeziku. Pošto je etimološki određeni član u arapskom vezan za pokazni morfem »l« (cf. Wright, I, p. 269; Blachère—Demombynes 13, p. 200), takvo je njegovo poreklo često jednostrano prenošeno i na njegovo značenje u kasnijim razdobljima jezičkog razvoja, što je u priličnoj meri zamaglilo pravu prirodu uloge određenog člana, uloge koja će biti razjašnjena tek kroz svestrano sagledavanje njegove stvarne funkcije u sklopu sintaksičkih odnosa.

Uopšteno govoreći, u *Autobiografiji* se određeni član prilično neravnomerno upotrebljava. Teško je, naime, uočiti neke pravilnosti, mada je sigurno da bi dublja i potpunija analiza svih slučajeva upotrebe određenog člana dovela do pouzdanijih zaključaka i utvrđivanja zakonitosti koje sigurno postoje i dubljeg su semantičko-sintaksičkog karaktera. Takvo bi, međutim, razmatranje trebalo da bude predmet posebnog rada.

Zanimljivo je da gotovo redovno kada Usama u *Autobiografiji* spominje svog oca, a takvi slučajevi nisu retki, ne upotrebljava, kao što bi se očekivalo, zamenički sufiks prvog lica jednine -ī »moj«, već određeni član. S obzirom na to da se iz ranijeg izlaganja zna o kome je reč, zabune ne može biti, ali se mora istaći da je ovakva

aktualizatorska uloga određenog člana pomalo neuobičajena (cf. Wellhausen 106, p. 1609). Do pomenute zamene prisvojnog sufiksa određenim članom dolazi katkada i u slučajevima gde se sufiks ne odnosi na pisca, tako da se ova pojava može smatrati karakterističnom za Usamin stil:

(208) nafadda al-wālid^(u) wa al-'amm^(u) a ne wālidī wa 'ammī (131, 117...) al-wālid^(u) a ne wālidī

(136) wa al-mra'at^u nā'imat^{un} ma'aka? »A moja žena spava s tobom?«

(46) 'imḍi bihi 'ilā al-'iṣṭabl⁽ⁱ⁾ a ne 'iṣṭablihi »Odvedi ga u njegovu konjušnicu!«

Gotovo je nemoguće tačno odrediti granicu između korišćenja člana i zameničkih sufiksa u navedenim situacijama, ali je nesumnjivo da pojava o kojoj je bilo reči ima širi teorijski značaj pri razmatranju prirode i uloge određenog člana, naročito s obzirom na stanje u savremenom govornom jeziku.

III — S i n t a k s a

Za razliku od podataka koje nam Usamina *Autobiografija* nudi u oblasti fonologije i morfologije govornog jezika piščevog vremena, a koji su, i pored neospornog značaja, srazmerno malobrojni, naša saznanja o sintaksičkim odnosima bivaju znatno obogaćena. Živo, ničim sputano kazivanje odvija se upravo onako kako su slični razgovori verovatno i tekli među emirima i njihovim dvoranima, među trgovcima i lekarima. Neponovljiva šarolikost i jednostavnost pripovedanja ni na koji se način ne mogu u celini prikazati, pogotovo ne u radu kao što je ovaj, ali je neophodno ukazati na najbitnije osobine svojstvene Usaminom jeziku u oblasti sintaksičkih odnosa, jer one istovremeno verno odražavaju stanje u govornom jeziku jedne epohe iz koje su tačna saznanja ove vrste veoma siromašna. Upoređivanjem dobijene slike sa onom koju nude savremeni arapski dijalekti, posebno sirijski, od kojeg se Usamin jezik samo u pojedinostima razlikuje (cf. Landberg 60, p. 12), omogućava izvođenje zaključaka opštije vrednosti o zakonomernostima razvoja govornog arapskog jezika uopšte.

KONGRUENCIJA

Međusobno slaganje pojedinih delova sintagmi i rečenica u klasičnom književnom arapskom jeziku vrši se na osnovu razrađenog i prilično složenog sistema pravila čisto formalne prirode. Govornom jeziku nikada nije bilo svojstveno strogo pokoravanje takvim propisima, pogotovo ne u kasnijoj fazi razvoja. Brojni slučajevi slaganja u rodu i broju koji odudaraju od pravila i navika klasičnog jezika sreću se i na stranicama *Autobiografije*.

Jedno od osnovnih pravila pri građenju glagolskih rečenica u kojima glagol prethodi subjektu je zahtev da glagol bez obzira na broj subjekta uvek bude u singularu. U pisanom jeziku slučajevi nepoštovanja ovoga pravila veoma su retki (cf. Reckendorf 77, p. 69), dok se, međutim, govorni jezik od veoma starih vremena odlikuje sprovođenjem potpunog slaganja u broju između glagola i subjekta koji za njime sledi, što je karakteristično i za savremene arapske dijalekte. Primeri ovakvog slaganja česti su i kod Usame, a posebno ih ističu Neldeke (Nöldeke 72, p. 241) i Hiti (Ḥittī 48, p. 66 tj. 34):

- (27) fa-ṣabbahūnā al-'ifraṅḡ^(u) umesto fa-ṣabbahānā »Franci nas iznenadiše ujutro.«
- (77) wa huwa 'aḥad^u aṭ-ṭalāṭatⁱ al-laḍīna ramawhum al-'ismā-ḥliyya(t^u) min ḥiṣnⁱ šayzar^(a) umesto ... ramāhum... »To je jedan od trojice što su ih Ismailiti bacili sa šajzarske tvrđave.«
- (92) fa-'aḡta'ūhum ar-rūm^(u) umesto fa-'aḡta'ahum... »Bizantinci ih opkoliše.«
- (153) fa-lamma waṣalnā kānū ḡilmānunā umesto kāna... »Kada smo stigli, naši su momci bili...«

Osobina arapskih gramatičkih shvatanja je da se oblici množine imenica koje označavaju ptice i životinje osećaju i konstruišu kao jednina ženskog roda (cf. Гранде 45, p. 486). U jeziku *Autobiografije* ovakvi plurali tzv. »nerazumnih bića«, kako ih arapski gramatičari nazivaju, često se prihvataju kao plurali »razumnih bića«, što jasno pokazuje snažnu tendenciju govornog jezika ka uprošćavanju pravila o slaganju pojedinih delova iskaza:

- (12) al-kilāb^(u) nuṭ'imuhum min 'ayšīnā umesto ... nuṭ'imuhā... »Pse hranimo od svojih obroka.« (cf. Landberg 60, p. 17)
- (13) wa lā nadrī kayfa maḍaw umesto ... maḍat »Ne znamo kako su otišle.« (reč je o kamilama)
- (217) ḥamsat^(u) sittat^(u) ṭuyūr^(m) yaḍribūna... umesto ... taḍribu »Pet, šest ptica udarajući...«
- (202) wa kānat 'arānib^(u) ṣiḡār^{an} ḥumr umesto ... ṣaḡīrat^{an} ḥam-rā^{'a} »Zečevi su bili mali i crveni.«

Dual, kategorija još veoma davno nestala iz ostalih semitskih jezika, u klasičnom arapskom neobično se snažno razvila i zadržala sve do danas. Izgleda, međutim, da je u jeziku pretklasične epohe već bilo izraženo zamenjivanje duala oblicima plurala, a ista je osobina svojstvena većini savremenih arapskih dijalekata (cf. Blachère-Demombynes 13, p. 286). Kao što je već bilo istaknuto, dual se danas upotrebljava u određenom i veoma malom broju slučajeva, a opšta je tendencija sužavanja njegove primene. Zahvaljujući nastojanjima arapskih gramatičara, ovakva se kretanja, od najstarijih vremena prisutna u govornom jeziku, nisu vidnije odrazila u

pisanim spomenicima. Utoliko su značajniji primeri izražavanja dvojine množinom, koje često srećemo u tekstu Usamine *Autobiografije*, kao izraz govornih navika pišćevih savremenika:

- (72) fa-ǧalasa huwa wa al-ǧāriya(t^u) 'akalū umesto ... 'akalā
»On i devojka sedoše i počеше da jedu.«
- (63) fārisānⁱ ... šādafū raǧul^{an} umesto ... šādafā ... »Dva konjanika ... sretoše nekog čoveka.«
- (196) harnaqānⁱ ... taḥarrakū wa 'āšū umesto ... taḥarrakā wa 'āšā »Dva zečića počеше da se miču i ostadoše u životu.«
- (96) wa baqiyat al-ḥuṣun^u taṭasāwalu wa al-fārisānⁱ qatīlānⁱ umesto ... al-ḥiṣānānⁱ ... »Konji su i dalje kidisali jedan na drugoga, dok su dvojica vitezova ležali mrtvi.«
- (182) wa humā tuǧǧār^(un) umesto ... tāǧirānⁱ »Njih dvojica su trgovci.«
- (151) wa lāmahu wa hum yatakallamūna bi-t-turkī umesto ... humā yatakallamānī ... »Prekorevao ga je, a govorili su turski ...«
- (118) fa-ramayā 'anfusahum umesto ... nafsayhimā »Baciše se ...«
- (196) wa 'aynayhā šigār^(un) umesto 'aynāhā šaǧīratānⁱ »Oči su joj male ...«
- (66) wa huwa wa ḥasanūn nuḏarā^u umesto ... naḏirānⁱ »On i Hasanun su bili jednaki ...«

UPOTREBA PREZENTA UMESTO IMPERATIVA

Naziv »present« koji je prilično odomaćen u arabističkoj literaturi, ne odražava na najbolji način pravu prirodu njime obuhvaćenog glagolskog oblika, kao uostalom ni »perfekat«, bar ne kao suprotan prezentu. Osnovna opozicija kod arapskog glagola vrši se, naime, po vidu, a ne po vremenu, tako da su osnovne kategorije zapravo svršenost i nesvršenost. Svršenost u izvesnom smislu podrazumeva prošlost, tako da bi u tom značenju naziv »perfekat« bio prilično pogodan, dok nesvršeni oblik glagola, sa svoja tri načina, širinom znatno prevazilazi okvire »prezenta«, pa bi najpogodniji izraz bio, možda, »imperfekta«, sa smislom nesvršenosti, ali bez vremenskog određenja. U ovom radu su korišćeni kod nas odomaćeni nazivi »present« i »perfekat«, uz sva ograničenja koja nameće njihova nepodobnost, jer o sistemu vremena i načina neće biti šire govora,¹¹ mada Usamin jezik pokazuje neke nedovoljno jasno izra-

¹¹ Blašer i Demombin, posle razmatranja ovog pitanja, predlažu pogodnije nazive »l'accompli« i »l'inaccompli« (cf. Blachère—Demombin, pp. 36—37, u francuskoj literaturi jedino se navedeni termini i mogu sresti u upotrebi). Grande takođe posvećuje dosta mesta toj svojevrsnoj teškoći, a sam usvaja »совершенно время« i »не-

совершенно время«, koje, zbog kratkoće, katkada zamenjuje sa »перфект« i »имперфект« (cf. Гранде 45, pp. 146—147). Izrazi »present« i »perfekat«, kao par, imaju izvesnog opravdanja u udžbenicima arapskog jezika, mada bi i tamo bilo bolje zameniti ih terminima koji bliže i tačnije određuju suštinu arapskih glagolskih odnosa.

žene sklonosti ka razvoju gušće mreže vremena uz pomoć čestog i raznovrsnog korišćenja pomoćnog glagola *kāna*, kao i reda reči, što je osobina savremenog arapskog pisanog, a još više govornog izraza. Usamin tekst ne pruža, ipak, dovoljno građe za obrazovanje jasnijih sudova u tom smislu.

Zanimljiva je pojava čestog korišćenja oblika prezenta za izražavanje zapovesti ili predloga, posebno kada je reč o ličnostima gde bi naredba izdata imperativom isuviše oštro zazvučala. Tu dolazi do izražaja svojstvo arapskog prezenta (jasno je i iz ovoga koliko je taj naziv nepogodan) da može izraziti i buduću radnju bez ikakvih posebnih formalnih obeležja. Korišćenje futura umesto imperativa dobro je poznata osobina govornog jezika uopšte, a ne samo arapskog. Sličan je obrt veoma čest i u srpskohrvatskom jeziku:

- (178) *taġī'u ma'ī 'ilā manzilī* »Doći ćeš sa mnom mojoj kući.«
 (154) *tanzilu 'ilayhim* »Spustićeš se prema njima.«
 (151) *taqifu 'anta muqābila ḥayl' kafarṭāb^a* »Ti ćeš stajati nasuprot kafartabske konjice.«
 (140) *taġī'u ma'ī ḥattā tarā* »Doći ćeš sa mnom da vidiš.«
 (98) *taḥruġu wa tarudduhum* »Krenućeš i vratićeš ih.«
 (88) *tastariḥu wa nataḥaddaṭu* »Odmorićeš se, pa ćemo onda razgovarati.«

PITANJA BEZ UPITNE ČESTICE

Upitne rečenice koje ne počinju upitnim zamenicama ili pri-lozima kod Usame, po pravilu, nemaju nikakav morfemski znak obeležnosti u vidu upitne čestice, već se po obliku ne razlikuju od potvrdnih iskaza. U govoru se upitnost kod takvih rečenica izražava nekim suprasegmentnim elementom, najčešće intonacijom. Pojava da se u pisani tekst prenosi ta čisto razgovorna osobina, tj. da se upotrebljavaju upitne čestice 'a ili hal na početku pitanja, poznata je i u klasičnom arapskom jeziku (cf. Wright 107, II, p. 306; Blachère-Demombynes 13, p. 407; Reckendorf 77, p. 73), ali nije uobičajena, mada se srazmerno često javlja. Kod Usame, međutim, gotovo da i nema pitanja koje počinje upitnom česticom, bilo da je reč o pravoj upitnoj, negativno-upitnoj ili alternativno-upitnoj rečenici, tako da i tom svojom osobinom Usamin stil verno odražava stvarni, svakodnevni način izražavanja.

Zanimljiva je činjenica da Ebu Šama (Abū Šāma) u svom značajnom istorijskom delu »*Kitāb ar-rawḍatayn fī 'aḥbar ad-da-wlatayn*« navodi, prema Hitijevom tvrđenju (cf. Hiti 100, p. 95 n. 252), jedan odlomak iz Usamine *Autobiografije*, u kojem je i sledeća upitna rečenica: 'a mā ha'ulā'i ar-rūm"? »Nisu li ovo Vizantinci?«. Ebu Šama to pitanje prenosi sa upitnom česticom 'a, koje u eskorijalskom rukopisu nema, iz čega Hiti zaključuje da se Ebu Šama koristio tačnijim rukopisom, pri čemu nije jasno misli li on na gramatički i pravopisno doterani tekst, što je verovatnije

ili na autentičniji rukopis. Ova napomena je izuzetno značajna, jer na izvestan način dovodi u pitanje ispravnost tvrdjenja da su Usaminom jeziku svojstvene upitne rečenice bez upitne čestice. Međutim, ako se uzme u obzir da su prepisivači, naročito u kasnijim stolicima, često i ispravljali, a ne samo kvarili (sa gramatičkog stanovišta) rukopise (cf. Fück 40, p. 173), a uz to se stalno ima pred očima Usamin stil u celini, gde preovlađuju konstrukcije iz govornog jezika, može se sa priličnom sigurnošću tvrditi da je osobina o kojoj je reč stvarno potekla od sirijskog emira, tim više što se ravnomerno provlači kroz čitavu knjigu:

- (150) yā mawlāya, lā takūn^u ta'nīnī? »Gospodaru, ne misliš valjda na mene?«
 (100) mā nanzil^u na'kulu šay'^{an}? »Nećemo li sjahati da prezalogajimo?«
 (16) nahāfuhum al-āna wa nahnu 'inda madīnatinā? »Zar ćemo ih se plašiti sada kada smo blizu svog grada?«
 (36) hādā waqt^u bukā'ⁱⁿ? »Zar je sada vreme za plakanje?«
 (75) yā 'ahī, tarā ha'ulā'i an-nās^(a)? »Brate, vidiš li ove ljude?«
 (111) taštārī minnī fahd^{an} ḡayyid^{an}? »Hoćeš li kupiti od mene dobrog geparda?«
 (133) baqiya lakum 'ilayya hāḡa(t^{un})? »Jesam li vam još potreban?«

NEGACIJE

Osnovne negativne čestice u glagolskim rečenicama su mā, lā i lam. Ove tri čestice pripadaju i klasičnom i govornom jeziku, tako da se javljaju kao glavna sredstva glagolske negacije i kod Usame. Bilo je više pokušaja da se razgraniči polje upotrebe navedenih čestica, što je, sem za lam, gotovo nemoguće učiniti, naročito u savremenom jeziku. U nekim oblastima arapskog sveta više se upotrebljava mā, a u drugima lā, tako da se sa sigurnošću može tvrditi da pitanje negacije i njenog izražavanja u arapskom jeziku tek očekuje dublju i sveobuhvatnu naučnu obradu na osnovu iskustava klasičnog i stvarnosti savremenog jezika.

Najuočljivija osobenost negativnih glagolskih rečenica, a i negacije uopšte, u *Autobiografiji* je preovlađivanje negativne čestice mā u odnosu na drugu osnovnu česticu lā. Pored toga što u kombinaciji sa perfektom negira prošlu radnju, ona u daleko najvećem broju slučajeva služi i za odricanje sadašnje i buduće radnje nalažeći se u tom slučaju ispred prezenta, dok se lā tu znatno ređe sreće no što je uobičajeno u standardnom književnom jeziku:

- (140) 'anā mā ākulu min ṭa'āmī al-'ifranḡ⁽ⁱ⁾ »Ne jedem franačka jela.«
 (100) mā 'aqdiru 'albasu »Ne mogu da obučem.«
 (98) mā yarudduhum 'illā 'anta »Niko ih sem tebe neće moći povratiti.«
 (85) fa-'anā mā 'a'rifu nafsī? »Zar ja ne poznajem sam sebe?«

Zanimljivo je napomenuti da se na nekoliko mesta čestice mā i lā pojavljuju u istovetnim ulogama sa jednakim značenjem, npr. uz prezent glagola darā »znati«, što govori o poklapanju njihove funkcije i nemogućnosti da se sfere njihove upotrebe i značenja razdvoje sa zadovoljavajućom tačnošću. Čestica lam kao negacija za prošlu radnju složena sa jusivom (skraćenim načinom) prilično se često sreće i to poglavito kada je reč o nekom završnom tvrđenju ili zaključku, kao naglašenom delu govorne celine, ili, pak, kada se želi naznačiti da se nešto do određenog trenutka u prošlosti nije dogodilo ili pojavilo:

- (210) wa lam yahruġ maḥbaruḥu miṭla manẓarihi »On se ne pokaza dostojnim svoga izgleda.«
 (176) fa-ra'ā... šayḥ^{an} lam ya'rifḥu »Ugleda starca kojeg nije poznao.«
 (144) lam yušriknī 'aḥad^(un) fi qatliḥā »Niko mi nije pomogao da ih ubijem.«

U nekoliko navrata prošlost je negirana česticom lā:

- (217) lā ra'aytu bāz^{an} »Nisam video sokola.«
 (12) fa-lima lā dahaltum 'ilā dimišq^(a)? »A zašto niste ušli u Damask?«

Vrlo su brojne, iz klasičnog jezika dobro poznate koordinirane negacije dve radnje, gde je prva negirana česticom mā, a druga sa lā, kao neutralnom negacijom koja samo produžava celokupni odrečni period započet česticom mā (cf. Гранде 45, p. 419; Blachère-Demombynes 13, pp. 180—181):

- (92) mā qaṭa'a šalātahu wa lā zāla min makānihi »Nije prekinuo molitvu, niti se pomerio sa mesta.«

Kod negacije imenskih rečenica takođe dolazi do izražaja široka primena čestice mā, dok se glagol odrečnog značenja laysa upadljivo retko pojavljuje:

- (186) mā hiya šābūna^(t^{an}) »To nije sapun.«
 (163) mā waġḥuhu ka-wuġūḥⁱ an-nās⁽ⁱ⁾ »Lice mu nije kao ljudsko.«
 (111) hādā namr^(un), mā huwa fahd^(an) »To je leopard, a ne gepard.«

Samo u nekoliko navrata u ovakvim prilikama je upotrebljena čestica lā.

SLAGANJE REČENICA BEZ POSREDSTVA VEZNIKA

Iz većine do sada naznačenih osobina Usaminog jezika jasno je da on najvećim delom pripada oblasti živog govornog izraza, čije specifičnosti na celovit način uvodi u tokove arapske književnosti. Pojava, međutim, koja naj snažnije obeležava stil *Autobiografije* i na najneposredniji način predstavlja jezičku stvarnost, dajući pripovedanju izuzetno snažan karakter, svakako je piščeva sklonost ka

ređanju naporednih rečenica bez prisustva uobičajenih veznika wa i fa. Takav način izražavanja, prilično redak u klasičnoj arapskoj književnosti, nije ostao nezapažen. Velhauzen (Wellhausen 106, p. 1609), Golcijer (Goldziher 44, p. 78) i Neldeke (Nöldeke 72, pp. 241—242) ukazuju na Usaminu sklonost ka asindetskoj parataksi, svrstavajući je među najzanimljivije osobine njegovog jezika.

Parataksa je uopšte najranija i osnovna forma lančanog iskazivanja misli i u razvojnom je smislu prethodila hipotaksi. Razvojem književnosti i pismenosti u celini, zavisni odnosi potiskuju nezavisne iz međurečeničkih povezivanja, ali samo do granica koje dele književni jezik od govornog. U svakodnevnom razgovoru, jukstapozicija u gramatičkom smislu nezavisnih rečenica, smisaono jače ili slabije povezanih, daleko je najčešći oblik izražavanja misli. Parataksa je arapskom jezičkom geniju izvorno veoma bliska, što je često dovodilo do tvrđenja, pomalo jednostranih, da u njemu, zapravo, i nema zavisno-složenih rečenica. Zadihani, isprekidani, člankoviti izraz naročito je svojstven jeziku preklasične epohe, dok ga u kasnijim razdobljima, sve do danas, u pisanim spomenicima smenjuje sintaksički bogatiji i raznovrsniji način (cf. Blachère-Demombynes 13, pp. 417—419). U govornom jeziku je parataksa i dalje, sasvim razumljivo, ostala živa, pa nam se kao takva, u najčistijem asindetskom vidu, pokazuje kod Usame. Živost i neposrednost kazivanja rađa se najvećim delom baš iz ove sintaksičke osobine. Asindetski su najčešće složeni glagoli koje nikakav veznik ne bi mogao čvršće i funkcionalnije da poveže od spontane jukstapozicije koja se Usami sama od sebe nametala. U pitanju su uvek radnje koje proističu jedna iz druge, proistekle su ili će tek uslediti. Njihova smisaona povezanost je očigledna i toliko logična da bi je svaki veznik samo narušavao u živom pričanju. U zavisnosti od toga kada se događaji zbivaju, upotrebljena su odgovarajuća vremena, ali uvek su to neposredno, trenutno povezane radnje kod kojih je prva često neophodna priprema i uslov za ostvarenje druge. Jednostavnim nizanjem glagola postiže se stoga najživotniji, najupečatljiviji utisak događaja onakvog kakav se u stvarnosti jedino i može pratiti. Pošto je reč o vremenski i smisaono veoma bliskim radnjama, perfekat stoji uz perfekat, prezent uz prezent, a imperativ uz imperativ, u zavisnosti od toga kako se pričanje odvija i kojem razdoblju, u odnosu na čas kazivanja, događaji pripadaju. Ne treba posebno napominjati da je asindetska parataksa najčešća onda kada se u sećanju ostarelog emira jave slike žestokih okršaja, dvoboja i uspomene iz nezaboravnih lovova, gde zbivanja i uzbuđenja gotovo sustižu jedna druga, tako da su prosto nerazlučiva. Zapaža se da je prvi od ovako složenih glagola u vrlo velikom broju slučajeva neki glagol kretanja (pre svih *ħaraġa*), pri čemu sledeći izražava ono zbog čega je kretanje izvršeno ili jednostavno pokazuje stanje koje je za kretanjem usledilo i koje sa njim čini jedinstven i potpun proces:

(128) fa-*ħaraġnā* 'alayhim 'aħadnāhum »Poletesmo na njih i zarobismo ih.«

- (171) wa haraġa halfahu taqaddamanā šallā 'alayhi »On krenu za njim, pođe ispred nas i pomoli se za njega.«
 (95) fa-taqaddamā qātalā ḥattā qutilā »Oni krenuše napred i borahu se dok ne pogiboše.«
 (98) wa haraġtu radadtu an-nās^(a) »Ja krenuh i vratih ljude.«
 (159) fa-madda yadahu qabaḍa »On pruži ruku i uhvati.«
 (94) as-sā'at^a yahruġūna yarawna 'atātī »Sad će da izađu i vide moje tragove.«
 (156) taqaddam qātilhum! »Pođi i napadni ih!«
 (223) yadribu farasaka yaqtuluhā »Udariće ti konja i ubiti ga.«

Sklonost ka asindetskom slaganju zapaža se redovno kod nekih glagola gde se u klasičnom jeziku obično upotrebljava veznik 'an, jer reč je o glagolima nepotpunog samostalnog značenja, čiji je objekat, a istovremeno i nužna dopuna izrična rečenica. Kod Usame takvi glagoli ispoljavaju (samo u pogledu povezivanja) osobine modalnih glagola i često se konstruišu bez posredstva veznika, što je dobro poznata osobina govornog jezika (cf. Landberg 60, p. 11; Nakhla 70, I, pp. 230—231; Marçais 66, p. 624), koja se, međutim, retko javlja u tekstovima klasične proze (cf. Fleisch 36, p. 200). Glagoli kod kojih je navedena tendencija najuočljivija su: 'arāda »želeći«, »hteti«; 'amara »narediti«; 'ištahā »želeći«, »hteti« i qadara »moći«, »biti u stanju«:

- (124) 'ay(y^a) šay'⁽ⁱⁿ⁾ turīdu ta'mal(u) »Šta hoćeš da učiniš?«
 (162) fa-rakabnā nurīdu natba'uhum »Pojahasmo u želji da ih sledimo.«
 (209) turīdu tadri? »Želiš li da saznaš?«
 (80) 'aštahī 'ataḥaddat(u) ma'ak »Hoću da razgovaram s tobom.«
 (67) mā qadarū yuzahziḥūnahum min mawāqifihim »Nisu mogli da ih pomere s položaja.«
 (158) wa 'amara an-naqqābine yadhulūna »On naredi kopačima podzemnih tunela da uđu.«

Glagol 'āda »vratiti se« složen bez posredstva veznika sa nekim drugim glagolom ima vrednost pomoćnog glagola i značenja »ponovo nešto uraditi«. Ovakva upotreba glagola 'āda nije nepoznata klasičnom jeziku (cf. Reckendorf 77, p. 289), naročito poznijeg vremena (cf. Nöldeke 72, p. 241; Dozy 30, II, p. 186; Monteil 68, p. 247; Nakhla 70, I, pp. 194—195):

- (116) mā 'udnā sami'nā lahu ḥabar^{an} »Ništa više o njemu nismo čuli.«
 (135) wa 'āda haġama 'alayya »On ponovo navali na mene.«
 (97) wa 'āda ḥaḍara 'alayhi al-qital^(a) »Ponovo je na njemu učestvovao u borbama.«

NAČINI IZRAŽAVANJA STANJA (AL-ḤĀL)

Arapski jezik je izuzetno bogat mogućnostima da se na razne načine izrazi stanje u vezi sa radnjom o kojoj se govori, vršiocem

radnje, objektom radnje ili bilo kojim drugim činiocem koji ima sa njom izvesnog dodira. Za sve takve slučajeve arapska gramatika ima jedinstven naziv »al-ḥāl«, koji jedini i može da obuhvati svu širinu podrazumevanih jezičkih ispoljavanja i značenja. Kao što je poznato, stanje se u arapskom jeziku može opisati u osnovi na tri načina: neodređenim akuzativom (najčešće participa aktivnog), glagolskom rečenicom direktno nadovezanom na glavnu (ukoliko počinje glagolom) ili spojenu pomoću veznika wa (ukoliko ne počinje glagolom) i imenskom rečenicom vezanom za glavnu takođe pomoću wa. Glagol rečenice stanja uvek je u indikativu prezenta, jer je vreme čitavog rečeničnog perioda određeno vremenom glagola glavne rečenice. Smislaona veza između glavne rečenice i rečenice stanja može biti veoma raznovrsna, od isključivo vremenskog odnosa do suprotnog ili finalnog. Rečenice stanja koje izražavaju nameru, a takve su kod Usame česte, biće razmotrene u poglavlju o finalnim rečenicama, jer one samo formalno pripadaju konstrukcijama al-ḥāl. S obzirom na nepostojanje razlika u obliku, u pojedinim slučajevima je gotovo nemoguće razlikovati glagolske rečenice stanja koje počinju glagolom od neodređenih odnosnih rečenica, ali tu je najprihvatljivije i sasvim razložno mišljenje Bistona da sama neodređenost neutrališe funkcionalnu suprotnost između relativne rečenice i rečenice stanja (cf. Beeston 8, pp. 90—91).

U vezi sa načinima izražavanja stanja, kod Usame se ne mogu zapaziti neke osobenosti i odstupanja u formalnom i semantičkom pogledu, jer su sve konstrukcije koje se kod njega sreću svojstvene i klasičnom jeziku. Ogroman broj konstrukcija koje se mogu ubrojati u al-ḥāl takođe ne iznenađuje, jer takav način izražavanja adverbijalnih vrednosti u arapskom spada među osnovna sredstva razvijanja iskaza.

Zanimljiv je, međutim, odnos zastupljenosti pojedinih načina ukazivanja na stanje u *Autobiografiji*. Najviše je imenskih rečenica, a najmanje priloških neodređenih akuzativa, što je još jedna potvrda davanja prednosti analitičkim nad sintetičkim oblicima izražavanja. Među glagolskim rečenicama više je onih koje počinju glagolom, dok, tako reći, sve ostale na prvom mestu imaju ličnu zamenicu čiji je smisao jasan iz glavne rečenice.¹²

Nekoliko narednih primera predstavlja najčešće tipove al-ḥāl konstrukcije:

- (149) tašilu fī al-laylⁱ wa hum niyām^(un) »Stići ćeš kod njih dok oni budu spavali.« (imenska)
 (226) qatalnā marrat^{an} wa naḥnu fī aš-šaydⁱ ḥayyat^{an} »Jednom, dok smo bili u lovu, ubili smo zmiju.« (imenska)

¹² Bilo bi zanimljivo ispitati odnos između načina izražavanja stanja i značenja pojedinih takvih oblika, jer sigurno je da postoji izvesna zakonomernost i pravilnost u upotrebi određenih konstrukcija za

određena značenja. Bez detaljnog proučavanja čitave građe ne mogu se steći jasnije predstave, jer reč je o suštinski nedovoljno osvetljenoj jezičkoj oblasti.

- (64) wa lammā danā min al-fārisaynⁱ wa huwa yarkuḍu »Kada se u galopu približavao dvojici konjanika...« (glagolska)
- (75) fa-ša'ada raḡul^(un) min al-'atrāk⁽ⁱ⁾ wa naḡnu narāhu »Popeo se jedan od Turaka dok smo ga mi posmatrali.« (glagolska)
- (63) qaṣadtu fāris^{an} minhum 'urīdu 'aṭ'anuhu »Pođoh na jednog njihovog konjanika sa namerom da ga udarim.« (glagolska)
- (212) ḡaraḡa al-kalb^u yaḡurru... »Pas izađe vukući...« (glagolska)

Kao posebna vrsta rečenica koje izražavaju stanje, moraju se posmatrati glagolske rečenice s glagolom u perfektu, koje se za glavnu radnju vezuju svezom wa, iza koje obavezno sledi priloška čestica qad (cf. Wright 107, II, p. 5; Reckendorf 77, p. 552). Ovakve rečenice su kod Usame veoma česte, a uloga im se sastoji u tome da daju uvida u radnju koja je prethodila glavnoj, koja se završila, ali čije posledice imaju neposredne veze sa osnovnim zbivanjem i opštim stanjem u kojem se ono odvija. Rečenica stanja ovog tipa predstavlja, zapravo, »prošlost u prošlosti« (cf. Blachère-Demombynes 13, p. 444), ali prošlost koja se ne sme zaboraviti, jer bez nje bi glavna radnja, njen pravi smisao i značaj, u nemalom broju slučajeva bili nerazumljivi i nedovoljno istaknuti:

- (154) wa 'udnā naḡnu wa qad qutīla minnā fārisān⁽ⁱ⁾ »Mi se vratismo, dok dvojica naših konjanika behu ubijeni.«
- (138) wa šahadtu yawm^{an} bi-nāblus^(a) wa qad 'aḡdarū (i)ṭnaynⁱ li-l-mubāraza^(tⁱ) »Jednoga dana bio sam prisutan u Nablusu gde već ranije behu doveli dvojicu da podele megdan.«

FINALNE REČENICE

U jeziku *Autobiografije* finalne rečenice javljaju se u sindetskom i asindetskom vidu. Asindetske namerne rečenice zapravo su rečenice stanja u pogledu konstrukcije, pa ih gramatičari, uglavnom, od ovih i ne odvajaju, mada ukazuju na postojanje rečenica stanja koje izražavaju nameru (cf. Reckendorf 77, p. 55; Brockelmann 18, p. 196; Beeston 8, p. 91; Fleisch 36, p. 204). Nema, međutim, nikakvih razloga da se ove rečenice ne posmatraju u okviru finalnih rečenica, tim više što je najveći broj namernih odnosa kod Usame iskazan baš na taj način, sasvim u skladu sa stalnom težnjom živog govornog pripovedačkog stila ka asindetskim spojevima. Asindetske finalne rečenice su, naravno, uvek glagolske:

- (132) qad wašala min bilādihim yaḡuḡḡu wa ya'ūdu »Prispeo je iz njihove zemlje da obavi hodočašće i da se vrati.«
- (57) 'aštahī 'ataqarrabu min al-ḡiṣnⁱ 'ubširuhu »Želeo bih da se približim tvrđavi da je pogledam.«
- (31) nasīru 'ilā ḡalab^(a) nuḡaddidu ālat^a safarinā »Poći ćemo u Alep da obnovimo sve što nam je potrebno za put.«

Sindetske finalne rečenice morfemski se vezuju za glavnu finalnim veznicima. Broj ovih veznika u jeziku *Autobiografije* nije velik, a daleko je najviše u upotrebi osnovna namerna sveza li-. Pored nje, često srećemo i ḥattā, dok su ostali veznici, poznati iz klasičnog jezika, tek poneki put iskorišćeni. Zanimljiva je, međutim, upotreba čestice la'alla »možda« u ulozi finalnog veznika, mada ona, po pravilu, u klasičnom jeziku nikada direktno ne prethodi glagolu (cf. Blachère-Demombynes 13, p. 328). Kod Usame la'alla je na nekoliko mesta nedvosmisleno finalni veznik i tu pojavu treba smatrati odsjajem prilika iz govornog jezika piščevog vremena:

- (46) fa-ḥaraḡtu 'adūru bihi la'alla 'asriḡa ḥiṣān^{an} minhūm »Ja izađoh i počeh da obilazim oko njega (franačkog logora — D. T.) ne bih li im ukrao nekog konja.«

U negativnim finalnim rečenicama gotovo redovno se sreće negacija lā kao negativni namerni veznik umesto složenog oblika li'allā (li+'an+lā), što je takođe osobina govornog jezika i izraz kretanja ka uprošćavanju i ujednačavanju osnovnih jezičkih sredstava:

- (151) 'aqim 'alā at-tariḡ⁽ⁱ⁾ lā yahriba 'aḥad^(un) min al-'askar⁽ⁱ⁾
»Stani na put kako nijedan od vojnika ne bi pobegao!«

KONDITIONALNE REČENICE

U arapskom jeziku, kao, uostalom, i u većini drugih jezika, izražavanje uslovnosti postiže se primenom određenih sintaksičkih sredstava, prvenstveno putem sasvim osobenog slaganja vremena u rečenicama koje čine hipotetički period. Slaganje vremena u kondicionalnim rečenicama vrši se na osnovu utvrđenih pravila proizašlih iz jezičkih navika i shvatanja. Pored toga, kondicionalne rečenice izdvajaju se i upotrebom posebnih, kondicionalnih čestica.

Broj kondicionalnih čestica je u arapskom klasičnom jeziku prilično velik, ali se najčešće upotrebljavaju 'in i 'idā, za realne, i law za irealne kondicionalne rečenice. U tom pogledu stanje nije znatnije izmenjeno ni u savremenom arapskom književnom jeziku (cf. Семёнов 84, pp. 158—161), dok je u dijalektima uglavnom prevladala čestica 'idā (cf. Забиоров-Антонов 108, pp. 132—148; Grotzfeld 46, p. 106; Marçais 66, p. 564; Mitchell 67, pp. 94—95). 'In je prva i osnovna kondicionalna čestica i ona izražava, ako se tako može reći, isključivo uslovnost, dok je 'idā, zapravo, vremenski veznik. Kako, međutim, između vremenskih i uslovnih odnosa postoji bliska veza, ova je čestica oduvek bila upotrebljavana i prihvatana i kao obeležje uslovnosti.¹³ Svaka vremenska koordinacija

¹³ O vezi i razlikama između čestica »'in« i »'idā« cf. Reckendorf 77, pp. 682—685; Fleischer 39, I, pp. 112—115. U savremenom govornom (pa i pisanom) jeziku gotovo se sa-

svim izgubilo uočavanje razlike u značenju između ove dve čestice, s tim što se »'idā« u celini češće upotrebljava.

dve radnje ili događaja nosi jasno izraženi i neminovni smisao uslovnosti, a, s druge strane, uslovnost se teško može sagledati van granice vremena. Možda je baš sposobnost čestice 'idā da istovremeno izrazi vremenski i uslovni prizvuk doprinela tome da ona postepeno, tokom razvoja jezika, počne potiskivati čisto kondicionalno 'in. Odras tog kretanja može se zapaziti i u književnom jeziku, Sovjetski arabista Zabirov izvršio je nedavno vrlo zanimljivu statističku analizu zastupljenosti pojedinih kondicionalnih veznika u Kur'anu, kao spomeniku starog književnog jezika i poznatom Džahizovom delu *Kitāb al-buḥalā'* («Knjiga o tvrdicama») koje pripada X veku (cf. Забиpов 109, pp. 77—85). Rezultati tog ispitivanja pokazuju, pored ostalog, da, dok je u Kur'anu 'in osnovni i najčešći kondicionalni veznik (37,3%), a 'idā prilično daleko iza njega (25,3%), dotle se taj odnos kod Džahiza već osetno menja u korist 'idā (32,2%), mada 'in i dalje ostaje na čelu (40,2%). Ovaj podatak je veoma interesantan i važan, čak i ako se uzme u obzir sva različitost upoređenih dela u vrsti i žanru, jer pokazuje ranu fazu pomeranja koje je dovelo do stanja kakvo imamo danas. Usamina *Autobiografija* nam nudi nove putokaze. Naime, u njoj se 'idā približno dva puta češće sreće od 'in i u svakom je pogledu glavni uslovni veznik, naravno uz law, u čijoj se upotrebi ne primećuju bitnije promene, sem što mu je polje značenja nešto prošireno, jer sve više obuhvata i malo verovatne pogodbeno odnose, a ne samo irealne. To je, međutim, pojava приметna od vrlo starih vremena i gotovo je imanentna čestici law. Usamin jezik nam, dakle, i u pogledu korišćenja kondicionalnih veznika vrlo verno prikazuje stanje u govornom jeziku epohe, dajući pri tome mogućnosti da se prati jedna zanimljiva pojava u razvojnom smislu. Pored dva osnovna veznika, u realnim kondicionalnim rečenicama sreću se još i kullamā, mahmā, matā, kayfa i mā, dok se neke klasične čestice uopšte ne pojavljuju.

U pogledu slaganja vremena u realnim pogodbenim rečenicama kod Usame se zapaža visok stepen ujednačenosti. Od svih mogućih kombinacija koje dozvoljava klasična sintaksa, u jeziku *Autobiografije* najčešće je i u protazi i u apodozi zastupljen perfekat, bez obzira na upotrebljeni veznik. Jusiv se, sem na dva-tri mesta, uopšte ne pojavljuje,¹⁴ dok u nekoliko apodoza nalazimo indikativ prezenta. Navedene osobine odlično predstavljaju stanje u srednjoarapskom jeziku, gde perfekat sve snažnije potiskuje ostala vremena i načine, a prvenstveno jusiv (cf. Blachère-Demombynes 13, p. 453; Забиpов 109, p. 84). U savremenom književnom jeziku

¹⁴ Pošto u tekstu vokali većinom nisu naznačeni (vokala fleksije u govornom jeziku i nema), gotovo je nemoguće razlikovati u pojedinim slučajevima da li je autor upotrebio jusiv ili indikativ, ali se na osnovu

oblika rečenica i opštih osobina Usaminog jezika može sa dosta sigurnosti pretpostaviti da je u pitanju uvek indikativ. Uostalom, broj takvih spornih slučajeva ne prelazi deset.

skraćeni način doživljava vaskrsenje, između ostalog, i kao plod nastojanja pisaca da razbiju monotoniju i jednoobraznost pripovedanja.

Služenje indikativom prezenta u apodozi nije iznenađujuća pojava, jer takvi su slučajevi poznati i klasičnom jeziku, a ponekada se indikativ prezenta javlja čak i u protazi (cf. Wright, II, p. 10), ali je, kao što je bilo naglašeno, u pisanom jeziku kasnije u potpunosti zamenjen perfektom. U savremenim dijalektima, uz perfekt, veoma je rasprostranjena upotreba indikativa prezenta, što je sasvim u skladu sa jasno izraženom pojavom gubljenja samostalnosti i obličke posebnosti glagolskih načina pri prelazenju od sintetičkog ka analitičkom tipu jezičke strukture (cf. Заборов-Антонов 108, pp. 133—134; Marçais 66, pp. 564—565; Grotzfeld 46, p. 106).

S obzirom na to da po svojoj prirodi irealne kondicionalne rečenice prvenstveno pripadaju prošlosti, a da je pojam glagolskog vremena u arapskom veoma slabo, ili gotovo nikako izražen u samom glagolskom obliku, pogotovo u kasnijem razdoblju jezičkog razvoja, pripadnost prošlosti kod ovih konstrukcija se neretko izražava pomoćnim glagolom *kāna* koji sledi neposredno za veznikom *law*. Na taj način se, istovremeno, mogu razlikovati irealne od teško ostvarljivih ili optativnih pogodbenih rečenica (cf. Blachère-Demombynes 13, pp. 453—454):

(194) *wa law kāna tilka an-naššāba(t^u) fi (i)bn' ādam^a kāna māta li-waqtihī* »Da je ta strela pogodila čoveka, istog bi trenutka bio mrtav.«

(173) *law kunta tataraddadu 'ilā fulān⁽ⁱⁿ⁾ ... la-'istad'ā laka ṭabīb^{an}* »Da si često odlazio kod tog i tog čoveka... on bi već bio pozvao za tebe lekara.«

Uz iznete sintaksičke osobine Usaminog jezika koje imaju najviše značaja za upoznavanje govornih navika piščevog kraja i vremena, ističe se i čitav niz drugih, koje, međutim, ovom prilikom neće biti obuhvaćene. Među njima naročitu pažnju privlače brojni izrazi i obrti iz svakodnevnog govora, od kojih mnogi u nepromenjenom ili vrlo sličnom obliku i danas žive u Siriji i susednim oblastima. Neki Usamini izrazi su, sasvim razumljivo, danas van upotrebe, ali bi bilo vrlo korisno da uđu u rečnike klasičnog arapskog jezika, prilično siromašne idiomima i frazeologijom, kao primeri zanimljivih sintaksičkih konstrukcija i neuobičajenih značenja. Baš ti originalni i nesvakidašnji izrazi i obrti izuzetno mnogo doprinose opštem utisku o svežini i lakoći pripovedanja, toj prilčno retkoj odlici klasične arapske prozne književnosti.

Naučnu pažnju zaslužuju i leksičke osobine jezika *Autobiografije*, ali one iziskuju posebno proučavanje, tako da će biti obrađene u okviru zasebnog rada.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ahlwardt, W.: *The Divans of the six ancient arabic poets En-nābiga, 'Antara, Tharafa, Zuhair, 'Alqama and Imruulqais*, Paris, 1913.
2. Altoma, Salih: *The Problem of diglossia in Arabic*, Cambridge Mass., 1969.
3. *An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the period of the Crusades. Memoirs of Usāmah ibn Munqidh (Kitāb al-I'tibār)*. Translated from the original manuscript by Philip K. Hitti, New York, 1929.
4. *Autobiographie d'Ousāma*, traduction française d'après le texte arabe par Hartwig Derenbourg, *Revue de l'Orient Latin*, 2, 1894, 3—4, pp. 327—565.
5. Бабаханов, Ш. З.: Двойственное число в арабском языке (класическом и в диалектах) как один из способов выражения множественности, *Восточные языки*, Москва, 1971, стр. 26-38
6. Bajraktarević, F.: (prikaz za Hitti 100), *PKJIF*, 15, 1935, 1—2, pp. 295—297.
7. Barthélemy, Adrien: *Dictionnaire Arabe-Français, Dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem, fascicule complémentaire*, Paris, 1969.
8. Beeston, A. F. L.: *The Arabic language today*, London, 1970.
9. Беляев, Е. А.: Век Усамы (уводна студија за Усама 102), Москва, 1968, стр. 5-20.
10. Ben Cheneb: *Mots turks et persans conservés dans le parler algérien*, Alger, 1922.
11. Björkman, W.: (prikaz za Hitti 3), *OLZ*, 1930, 10, pp. 789—790.
12. Björkman, W.: (prikaz za Hitti 100), *OLZ*, 1931, 12, pp. 1062—1064.
13. Blachère, R.; Gaudefroy-Demombynes, M.: *Grammaire de l'Arabe classique*, Paris, 1966.
14. Blachère; Chouémi; Denizeau: *Dictionnaire Arabe-Français-Anglais*, Paris, 1967 (u toku izlaženja).
15. Blau, Joshua: *L'Apparition du type linguistique néo-arabe*, *REI*, 37, 1969, 2, pp. 191—201.
16. Brockelmann, C.: *Geschichte der arabischen Litteratur*, Weimar—Berlin, 1898—1902. *Supplementband I*, Leiden, 1937.

17. Brockelmann, C.: *Das Arabische und seine Mundarten*, Handbuch der Orientalistik III, Semitistik, Leiden, 1954, pp. 207—254.
18. Brockelmann, C.: *Arabische Grammatik*, Leipzig, 1965.
19. Bürgel, Christoph: *Usāma b. Munqid, Memoirs of an Arab-Syrian Gentleman; An Arab Knight in the Crusades. Demoirs of Usāmah ibn Munqidh (Kitāb al-I'tibār)*. Translated from the unique manuscript by. P. K. Hitti, Beirut, 1964, *Khayats Oriental Reprints No 7* (prikaz), ZDMG, 115, 1965, 2, pp. 376—377.
20. Cahen, Cl.: *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque l'Antioche*, Paris, 1940.
21. Cantineau, J.: *Cours de phonétique arabe*, Paris, 1960.
22. Cantineau, J.: *Analyse phonologique du parler d'el-Hāmma de Gabès*, Études de linguistique arabe, Paris, 1960, pp. 205—240.
23. Cantineau, J.: *La dialectologie arabe*, Études de linguistique arabe, Paris, 1960, pp. 257—278.
24. Carra de Vaux: *Ousama, un émir syrien au 1er siècle des Croisades*, RQH, 58, 1895, pp. 367—390.
25. Derenbourg, H.: *Note sur quelques mots de la langue des Francs au XIIe siècle*, Paris, 1887.
26. Derenbourg, H.: *Préface du Livre du Baton par Ousāma*, Texte arabe inédit avec une traduction française, Paris, 1888.
27. Derenbourg, H.: *Vie d'Ousāma I*, Paris, 1889.
28. Derenbourg, H.: *Extraits du Livre du Baton, par Ousāma ibn Mounkidh*, (XII poglavlje u Derenbourg 27), pp. 499—542.
29. Derenbourg, H.: *Comment j'ai trouvé à l'Escorial le manuscrit de l'Autobiographie d'Ousāma* (predgovor za Schumann 98), pp. V—IX.
30. Dozy, R.: *Supplément aux dictionnaires arabes*, 3e éd., Paris, 1967.
31. Đukanović, M.: *Rimovana autobiografija Varvari Ali-paše*, Beograd, 1967.
32. *Encyclopédie de l'Islam*, Leyde, 1913—1942.
33. *Encyclopédie de l'Islam, Nouvelle édition*, Leyde—Paris, 1954 (u toku izlaženja).
34. Ferguson, Ch.: *Diglossia*, Word, 15, 1959, pp. 325—340.
35. Fischer, W.: *Die demonstrativen Bildungen der neuarabischen stique*, Beyrouth, 1968.

36. Fleisch, H.: *L'Arabe classique, esquisse d'une structure linguistique*, Beyrouth, 1968.
37. Fleisch, H.: *Réflexions sur l'état des études philologiques en arabe classique*, Ve Congrès International d'Arabisants et d'Islamisants, Bruxelles 31. août — 6. septembre 1970, Actes, pp. 209—217.
38. Fleisch, H.: *Traité de philologie arabe I*, Beyrouth, 1961.
39. Fleischer, H. L.: *Kleinere Schriften I, II, III*, Leipzig, 1885—1888.
40. Fück, J.: *'Arabīya, recherches sur l'histoire de la langue et du style arabe*, traduction par C. Denizeau, Paris, 1955.
41. Gabrieli, F.: *Storici arabi delle Crociate*, Torino, 1957.
42. Gabrieli, F.: *La letteratura araba*, Milano, 1967.
43. Габучян, Г. М.: Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса, Москва, 1972.
44. Goldziher, I.: (prikaz za Derenbourg 73), ОМО, 12, 1886, pp. 77—80.
45. Гранде, Б. М.: Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, Москва, 1963.
46. Grotzfeld, H.: *Syrisch-arabische Grammatik*, Wiesbaden, 1965.
47. Halff, B.: *Grammaire arabe*, Les langues modernes, 4, 1972, pp. 427—437.
48. Hitti, F.: *Muqaddima al-muḥarrir* (predgovor u Usamah 100), pp. a—ṣṣ (1—43) — paginacija je izvršena arapskim slovima.
49. Hitti, K. Ph.: *History of Syria*, London, 1957.
50. Huart, Cl.: (prikaz za Derenbourg 27), JA, Huitième série, XV, janvier—juin 1890, pp. 502—507.
51. Ḥusayn, M. A.: *Usāma ibn Munqid*, Kairo, 1946.
52. Janković, S.: *Okolo diglosije u arapskom*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 1, 1963, pp. 239—263.
53. Кямилев, С. Х.: Марокканский диалект арабского языка, Москва, 1968.
54. Klein, Cl.: (prikaz za Schumann 98), ROL, 11, 1907, pp. 499—501.
55. Kowalski, T.: *Pamiętniki arabskie z pierwszego wieku Krucjat*, Przegląd Warszawski, 3, 1923, 1, pp. 380—400.
56. Крачковский, Й. Ю.: Арабская географическая литература, Избранные сочинения IV, Москва-Ленинград, 1957.

57. Крачковский, Й. Ю.: Усама ибн Мункыз и его воспоминания (као предговор у Усама 102), Москва, 1958, стр. 23-39.
58. Крачковский, Й. Ю.: Неизветное сочинение, автограф сирийского эмира Усамы, Записки Коллегии Востоковедов, I, 1925, I-18, (исто у Избранны Сочинения II, М. Л. 1956, 266-283)
59. Lagarde, P. de: (prikaz za Derenbourg 73), GGA, 1, 1887, 8, pp. 294—304.
60. Landberg, C. de: (prikaz za Derenbourg 73), Critica Arabica, II, Leyde, 1888, pp. 5—57.
61. Landberg, C. de: (prikaz za Derenbourg 25), Critica Arabica, II, Leyde, 1888, pp. 75—78.
62. Lane, E. W.: *An Arabic-English Lexicon*, Beirut, 1968.
63. Littman, E.: *Türkisches Sprachgut im Ägyptisch-Arabischen*, Westöstliche Abhandlungen Rudolf Tschudi, Wiesbaden, 1954, pp. 107—127.
64. аль-Маасарани, М.: Сравнительный анализ некоторых грамматических категорий современных арабских диалектов (на материале сирийского диалекта), Семитские языки, Москва, 1965, стр. 513-521.
65. Ma'lūf, L.: *Al-munǧid fī al-luǧa wa al-adab wa al-'ulūm*, Bayrūt, 1966.
66. Marçais, Ph.: *Le parler arabe de Djidjeli*, Paris, 1956.
67. Mitchell, T. F.: *Colloquial arabic, the living language of Egypt*, London, 1970.
68. Monteil, V.: *L'Arabe moderne*, Paris, 1960.
69. Montgomery, J. A.: (prikaz za Hitti 3), JAOS, 50, 1930, pp. 261—262.
70. Nakhla, R.: *Grammaire du dialecte libano-syrien (phonétique, morphologie et syntaxe) I, II*, Beyrouth, 1937, 1938.
71. Nicholson, R. A.: (prikaz za Hitti 100), JRAS, 1932, pp. 209—211.
72. Nöldeke, Th.: (prikaz za Derenbourg 73), WZKM, 1, 1887, pp. 237—244.
73. *Ousāma ibn Mounkidh, un émir syrien au premier siècle des Croisades (1095—1188)* par Hartwig Derenbourg. Deuxième partie — Texte arabe de l'Autobiographie d'Ousāma, publié d'après le manuscrit de l'Escorial, Paris, 1886.
74. Pellat, Ch.: *Langue et littérature arabes*, Paris, 1970.

75. Rabin, Ch.: *Ancient West-Arabian*, London, 1951.
76. Rásonyi, L.: *Tarihite Türklük*, Ankara, 1971.
77. Reckendorf, H.: *Die syntaktischen Verhältnisse des Arabischen*, Leiden, 1967.
78. Reckendorf, H.: *Arabische Syntax*, Heidelberg, 1921.
79. Rosenthal, F.: *Die arabische Autobiografie*, *Studia Arabica* I, Roma, 1937, pp. 1—40.
80. Розен, В. Р.: (приказ за Деренбург 73), Записки Восточного отделения Русского Археологического Общества, 2, 3-4 1888, стр. 175-178.
81. Runcimen, St.: *A History of the Crusades*, Cambridge, 1951—1954.
82. Saussey, E.: *Les mots turcs dans le dialecte arabe de Damas*, *Mélanges de l'Institut Français de Damas*, 1, 1929, pp. 75—129.
83. Sauvaget; Cahen: *Introduction à l'histoire de l'Orient Musulman*, Paris, 1961.
84. Семенов, Л. В.: Синтаксис современного арабского литературного языка, Москва-Ленинград, 1941.
85. Setton, K. (editor in chief): *A History of the Crusades, I* (ed. Baldwin), Philadelphia, 1958.
86. Siddiki, A.: *Studien über die persischen Fremdwörter im klassischen Arabisch*, Göttingen, 1919.
87. Smail, R.: *Crusading warfare (1097—1193)*, Cambridge, 1956.
88. *Souvenirs historiques et récits de chasse par un émir syrien du douzième siècle, Autobiographie d'Ousāma ibn Mounkidh intitulée l'Instruction par les Exemples*, traduction française d'après le texte arabe par Hartwig Derenbourg, Paris, 1895.
89. Stevenson, W. R.: *The Crusaders in the East*, Cambridge, 1907.
90. Strothman, R.: (prikaz za Potter 93), *OLZ*, 1930, 10, p. 790.
91. Strothman, R.: (prikaz za Potter 93), *Der Islam*, 19, 1931, pp. 96—97.
92. Strothman, R.: (prikaz za Hitti 3), *Der Islam*, 19, 1931, pp. 96—97.
93. *The Autobiography of Ousama*, Translated with an Introduction and Notes by George Richard Potter, London, 1929.
94. Шарбатов, Г. III.: Современный арабский язык, Москва, 1961.

95. Шарбатов, Г. Ш.: Проблема соотношения арабского литературного языка и современных арабских диалектов, Семитские языки, Москва, 1965, стр. 55-66.
96. Usāma ibn Munqid: *Kitāb al-Manāzil wa ad-Diyār*, izd. Muṣṭafa Ḥiğāzī, Kairo, 1968.
97. Usāma ibn Munqid: *Lubāb al-Ādāb*, izd. Aḥmad Muḥammad Šakir, Kairo, 1935.
98. Usāma ibn Munkidh, *Memorien eines syrischen Emirs aus der Zeit der Kreuzzüge*, aus dem arabischen übersetzt und mit einer Einleitung und Erklären den Anmerkungen versehen von Georg Schumann, Innsbruck, 1905.
99. Усама ибн Мункыз, Книга назидания, пер. с арабского М. А. Салье под ред. с вступит. статьей и примечаниями И. Ю. Крачковский, Петроград, 1922.
100. *Usāmah's Memoirs entitled Kitāb al-I'tibār* by Usāmah ibn Munqidh, arabic text edited from the unique manuscript in the Escorial library, Spain, by Philip K. Hitti, Princeton, 1930.
101. Усама ибн Мункыз, Китаб ал-Маназил ва-д-Дийар, издание текста, предисловие и указатели А. Б. Халидова, Москва, 1961.
102. Усама ибн Мункыз, Книга назидания, перевод М. А. Салье, Москва, 1958.
103. Usāma ibn Munkiz, *Kniha zkušnosti arabského bojovníka s křižáky*, přeložil Rudolf Veselý, Praha, 1971.
104. Veselý, R.: *Memoirs of an Arab-Syrian Gentleman or an Arab Knight in the Crusades. Memoirs of Usāmah ibn Munqidh (Kitāb al-i'tibār). Translated from the unique manuscript by Philip K. Hitti, Beirut, Khayats Oriental Reprints No 7; compte rendu par ———, Archiv Orientální, 34, 1966, pp. 441—442.*
105. Wehr, H. Zur Funktion arabischer Negationen, ZDMG, 103, 1953, 1, pp. 27—39.
106. Wellhausen, J.: (priказ za Derenbourg 73), Deutsche Literaturzeitung, 7, 1886, 45, pp. 1608—1610.
107. Wright, W.: *A Grammar of the Arabic Language I, II*, Cambridge, 1971.
108. Забиров, Ф. С. и Антонов, Н. М. Условны конструкции в иракском диалекте арабского языка, Арабская филология, Москва, 1968, стр. 132-148.
109. Забиров, Ф. С.: Условные конструкции в «Книге о скупых» аль-Джахиза, Восточные языки, Москва, 1971, стр. 77-85.

S u m m a r y

AUTOBIOGRAPHY OF USAMA IBN MUNQID

Autobiography (Kitab al-I'tibar) of the Syrian Emir Usama ibn Munqid (1095—1188) is known as a very important historical source for the first Crusades. It gives a great number of invaluable data on the political and social situation in the 12th century Syria, and especially on the relationship between the Crusaders and the local Moslem population.

The work is also valuable, as a work of art of the later Arab literature, for it is well known, that there are not many autobiographical papers to be found in it. Usame's literary work has not so far been evaluated in literature so that his place in the development of the Arabic literature has not been clearly defined.

The *Autobiography* is also, undoubtedly, important as an exceptional work, as far as the language is concerned. Since, in telling his memories Usame the colloquial language, which was very close to that of contemporary Syria, the *Autobiography* is one of the rare, reliable sources for the state of the language in the 12th century Arab East.

The linguistic importance of the work has long since been noticed, but it has never obtained more attention, so that from the linguistic point of view, it is still to be carefully examined. In the present paper the author has established some characteristic properties of Usame's language: the absence of laryngeal occlusive »hemze«, certain morphological changes in nouns and verbs, the loss of case endings, usage of the dual, the appearance of the new interrogative pronouns, the rules of congruence in gender and number, an inclination towards assyndetic parataxis, shift in the relationship in the conditional sentences, etc. On the basis of the mentioned characteristics the specific properties of the Usame's language, which are most important for the knowledge of speech of the native region of the poet and of his time can be seen better. Only those characteristics of Usame's language which are to be found throughout the text of the *Autobiography*, which are also of certain broader interest for the Arabic linguistics, have been chosen. This does not mean at all that all the possibilities that Usame's text offers, have been utilized.